

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

NR. 1, 21. ÅRG. 2004

Christian 4. og korstogene

Da Fremskridtspartiet blev
fremmedmodstander

Druk og druknede
chaluproere

Alt for fædrelandet

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. I
21. årgang 2004

Distributør:
Syddansk Universitetsforlag

Redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen
Lars B. Struwe (ansv.)

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Lay-out:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 6615 7999,
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020

Årgang 2004 kr. 160. Løssalg pr. nr.
ved forsendelse kr. 60. Udlands-abon-
nement årgang 2004: Kr. 200.

Distribution.
Avispostkontoret, til hvem flytning
meddeles.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

Forside:
Ditlev Conrad Bluncks billede af
Christian 4.s vision af den lidende
kristus.

© Copyright:
Siden Saxo 2004

CHRISTIAN 4. OG KORSTOG

Interessen for middelalderens korstog har været stigende igennem de seneste år inden for både forskning og skønlitteratur, hvor fx Jan Guillous bøger om korsfarende Arn Magnusson har haft en vældig succes. I dette nummer præsenterer Janus Møller Jensen sit overraskende forskningsresultat, som viser, at man i 1500- og 1600-tallet fortsat havde en religionsopfattelse, der muliggjorde korstog: Dette på trods af, at Danmark var blevet et lutheransk land. Artiklen *Christian 4. og korstogene* fortæller også om, hvordan unge mænd kunne blive sendt i landflygtighed og kæmpe mod de vantro for derved at undgå en hårdere straf i Danmark.

Vi gør os, fra redaktionen af *Siden Saxo*, store bestræbelser på både at sprede artiklerne emnemæssigt og tidsmæssigt. Dette betyder, at vi vil bringe artikler, der tidsmæssigt spænder fra vikingetid eller tidlig middelalder og op til i dag. Artiklerne kan omhandle både politisk historie og den brede kulturhistorie. I dette nummer bringer vi en artikel om vores nærmeste fortid. Den gamle sandhed om, at historien ofte afgøres af tilfældigheder, vises tydeligt i denne artikel. Søren Hein Rasmussen beskriver i artiklen *Da Fremskridtspartiet blev fremmedmodstander*, hvordan det langt hen af vejen var tilfældigt og afhængigt af interne magtkampe, at Fremskridtspartiet i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne slog ind på en fremmedmodstandspolitik.

Alting var bedre i gamle dage, denne vending hører man ofte, og fra yngre mennesker oftest noget sarkastisk. Historieinteresserede vil vide, at i hvert fald den danske stats økonomi ikke altid har været noget, man skulle ønske sig tilbage til. Ved Christians 4.s død i 1648 stod Danmark i en alvorlig økonomisk krise, der fortsatte de næste mange år. For at bekæmpe krisen valgte Rigsrådet at binde den unge Frederik 3. på hænder og fødder i hans håndfæstning. Blandt de fremtrædende adelsmænd var Christen Skeel. Leon Jespersen og Christian Larsen er i færd med at udgive Skeels dagbøger, som giver et godt indblik i de konservative dele af den danske adel i årene op til enevælden. I artiklen *Alt for fædrelandet* skildrer de, hvordan den gamle adel kæmpede for at rette op på statens finanser uden selv at slippe grebet om magten.

1600-tallet og Christian 4. er kendt for en ikke ringe kærlighed til alkohol – en kærlighed, som danske søfolk bibeholdt i hvert fald i 1700-tallet. Jakob Seerup fortæller i artiklen *Druk og druknede chaluproere* om en episode i 1770, hvor en drukken bådsmænd druknede, da hans kammerater var for fulde til at redde ham. I artiklen fortælles også, hvordan det menige mandskab og underofficererne blev udstyret af deres officerer for at se fine ud. En ikke ringe udgift for den enkelte officer.

Bognyt og spørgekassen er med som sædvanlig, ligesom en række spændende udstillinger omtales. Vi håber, at læseren finder artiklerne interessante. Alle artikler bygger på den nyeste forskning, og vi mener, at det er lykkedes for alle skribenterne at formidle deres forskning med gode historier. Endelig starter vi på bagsiden en ny serie. I år vil bagsiden fokusere på fund gjort i Statens Arkiver, og vi lægger ud med en lille billet med Katharina den Stores underskrift.

God læselyst!

Ole Magnus Mølbak Andersen og Lars B. Struwe, redaktører

Christian 4. og korstogene 4
Af Janus Møller Jensen

Da Fremskridtspartiet blev fremmedmodstander 14
Af Søren Hein Rasmussen

Bognyt 24

Spørgekassen 28

Druk og druknede chaluproere 30
– En drukneulykke og hvad vi kan lære af den
Af Jakob Seerup

Alt for fædrelandet 39
Af Leon Jespersen og Christian Larsen

Christian 4.
 og korstogene
 side 4

Da Fremskridtspartiet blev fremmedmodstander
 side 14

Bognyt
 side 24

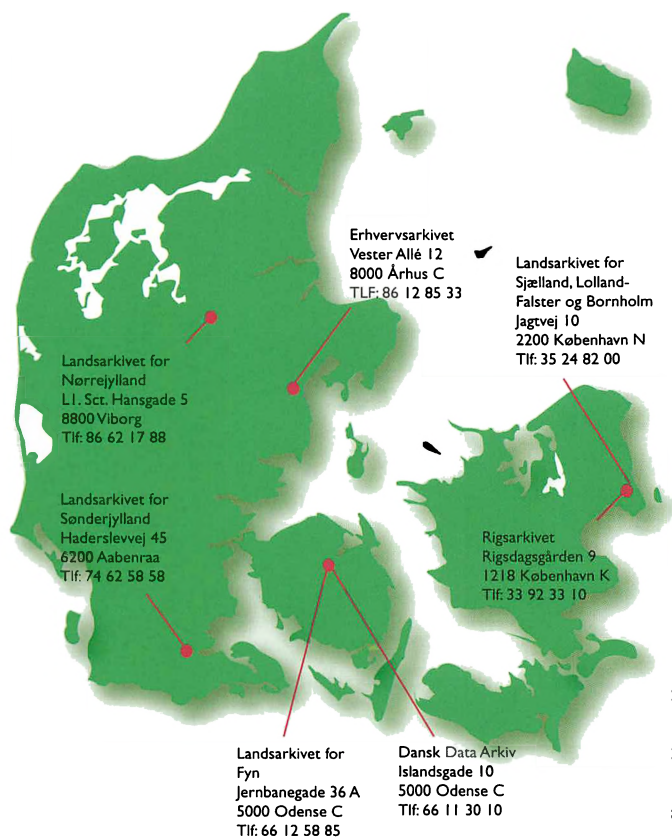
Spørgekassen
 side 28

Druk og druknede chaluproere
– En drukneulykke og hvad vi kan lære af den
 side 30

Alt for fædrelandet
 side 39

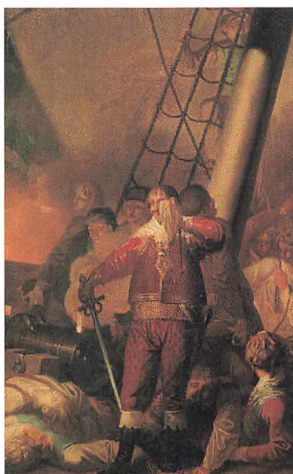
Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I Statens Arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

Christian 4. og korstogene

Det er ikke almindeligt kendt, at der i Danmark i 1500- og 1600-tallet stadig eksisterede en religionsopfattelse, som muliggjorde korstog. Men Christian 4. omgav sig med en lang række symboler, som direkte kan sættes i sammenhæng med korstogstanken. Og unge danske mænd kunne blive sendt i kamp mod de vantro for at undgå en hårdere straf i Danmark.

Christian 4. og korstogene bliver sjældent nævnt i sammenhæng. Det har der været mange gode grunde til. Korstogstiden har traditionelt været anset for forlængst overstået på Christian 4.s tid. Ikke mindst havde Reformationen grundigt og endegyldigt fået sat en stopper for dette papisteri – dette misbrug af religionen til at fremme pavestolens politiske ambitioner og berigelse gennem salget af korstogsaflad, som en af de mere gængse opfattelser af korstogstiden ville udtrykke det.

Men i de senere år har der været en stigende erkendelse af, at korstogsideologien levede videre langt ind i moderne tid på begge sider af det konfessionelle skel i Europa. Korstogsideologien er endda en del af det moderne tankegods, hvilket har medført, at så forskellige fænomener som koloniherrøddet i Mellemøsten i 1800- og 1900-tallet, soldaterne i de mudrede skyttegrave under Første Verdenskrig, krigen mod nazisterne i Europa under Anden Verdenskrig og militær indgriben i Irak har kunnet lignedes med korstogene.

Danmark var fra første færd involveret i korstogene, og den danske kongeideologi var dybt præget af korstogstanken. Lige indtil reformationen var Danmark invol-

Christian 4. som vi alle kender ham. Såret, ombord på Trefoldigheden under Slaget på Kolberger Heide.

*Statens Museum for Kunst
(Nicolai Abildgaard)*

veret i den fælles europæiske bestræbelse på at rejse midler til nye korstog – først og fremmest vendt mod Tyrken, men også med det videre mål at vinde Jerusalem og det Hellige Land tilbage til Kristenheden efter dets endelige tab i 1291. Dette var i praksis et urealistisk mål og blev i stigende grad anerkendt som sådant, men planerne var virkelige nok og havde stor politisk betydning.

Korstog var dog aldrig begrænset til det Hellige Land. Omkring 1500 blev Danmark selv ramt af svenske korstog, og i 1519 planlagde Christian 2. et korstog til Grønland, der fik paveligt aflad og skulle anføres af Søren Nordby, hvis mål det var at fravriste det gamle bispedømme Gardar fra hedningenes hænder. Planerne måtte dog opgives på grund af oprøret i Sverige og episoden i Stockholm. Begivenhederne i Danmark gjorde herefter paveligt ledede korstog mod Tyrken m.fl. mindre sandsynlige, men det betød langt fra, at tanken om korstog døde.

Efter reformationen beskyldte katolikker og protestanter gensidigt hinanden for at stå i vejen for nye fælles korstog mod Tyrken. På protestantisk side blev tyrkernes ekspansion endda forklaret som Guds straf for pavens kætteri. Og i Tyskland blev det historisk argumenteret, at paverne siden Gregorius 7. havde stået i vejen for tyske kejseres forsøg på at føre korstog.

Levede korstogstanken også videre i Danmark?

Til kamp mod Tyrken

En mærkelig hændelse ved kongens retterting d. 15. oktober 1599 under nærværelse af Christian 4. selv antyder, at det kunne være tilfældet. Adelsmanden Frederik Rosenkrantz stod til doms for at have besvangret en af dronningens jomfruer, Rigborg Brockenhuus. For denne forfærdelige forbrydelse blev han dømt til at miste sin adelstitel samt to fingre. Det var der ikke noget mærkeligt i, for på dette punkt var loven og den efterfølgende straf helt klar. At en række adelige mænd og kvinder gik i forbøn for Frederik hos kongen var også ganske efter tidens skik. Det bemærkelsesværdige er, at Frederik blev benådet, mod at han rejste til Ungarn for at kæmpe imod Tyrken. Han viste sig her så dygtig, at hans militære foresatte i 1601 gik i forbøn for ham hos Christian 4., der dog afviste tanken om, at Frederik kunne vende tilbage til Danmark. Frederik blev kort efter dræbt i Mähren under et forsøg på at skille to duellanter ad og blev begravet i Thein-kirken i Prag.

Et af de overraskende aspekter ved Frederik Rosenkrantz' historie er, at den ikke er unik. I 1592 blev adelsmanden Jørgen Høgh dømt til døden for uden angivelig grund at

have dræbt borgmesteren i Skive i dennes eget hus. Også her gik en række adelige mænd og kvinder i forbøn hos den mindreårige konge og fik udvirket, at Jørgen Høgh ville blive benådet mod, at han forlod landet inden seks uger og tjente i krigen mod Tyrken i fire år. Han måtte dog aldrig herefter vende tilbage til Danmark. Til denne aftale og på disse betingelser gav Jørgen Høgh sin skrevne ed. Formodentlig har nogle tilsvarende bestemmelser gjort sig gældende for Frederik Rosenkrantz. Grunden til, at vi kender Jørgens Høghs historie er, at han i modsætning til Frederik Rosenkrantz ikke opfyldte betingelserne. I marts 1594 erfarede Christian nemlig, at ikke blot havde Jørgen Høgh opholdt sig i landet i mere end seks uger, han havde heller ikke 'brugt sig' i krigen mod Tyrken. Han var derimod flyttet til Sverige – hvad der i særlig grad synes at have ophidset den unge konge – og havde giftet sig igen. Gesandter blev udsendt til Jørgen Høghs pågribelse med beføjelse til at sørge for hans umiddelbare henrettelse.

Når Frederik og Jørgen kunne sone deres straf i krig mod Tyrken, ligner det unægtelig på overfladen et fuldt sekulariseret korstogs aflad. Den selv samme korstogs aflad, som i Danmark blandt andre Poul Helgesen fordømte så kraftigt. Hele afladstanken var jo et af de centrale angrebepunkter på den katolske kirke, ikke mindst formuleret af Martin Luther selv. Men Luther var bestemt ikke konsekvent i sin fordømmelse af krig, og han anerkendte i sine senere værker entydigt nødvendigheden af en forsvarskrig mod Tyrken – en krig, der under visse omstændigheder endda kunne føre soldaterne til frelsen. Blot havde det aldrig været pavens ret at lede denne krig, men tværtimod kejserens pligt. Men skrev Luther ikke også, at hvis man nogensinde så et banner med et kors rejst i sin hær, skulle man tage benene på nakken så hurtigt som muligt? Jo – og alligevel var det præcis, hvad Christian 4. gjorde, da han gik ind i 30-årskrigen i 1625: Rejste et korsbanner midt i sin hær. Hans soldater løb ganske vist, men det havde nok mere at gøre med Tilly og Wallensteins hære end med Luthers skrifter.

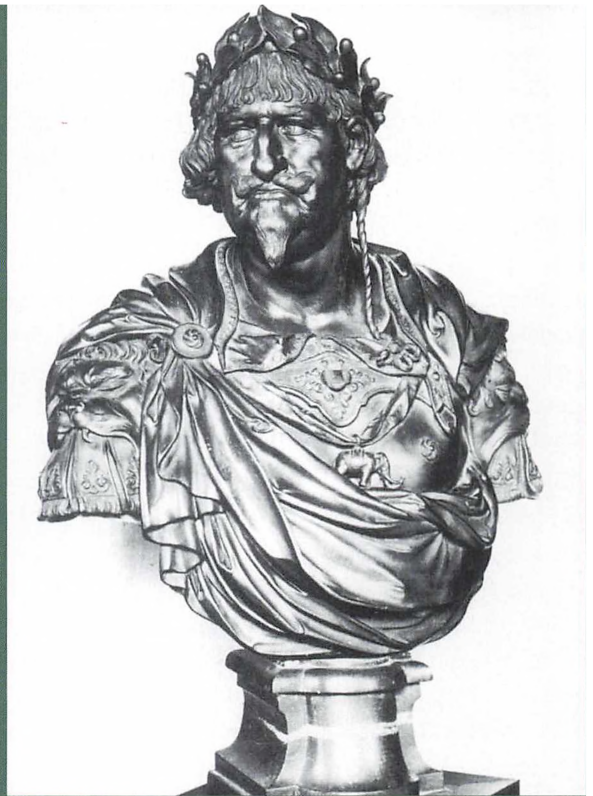
Måske skulle man alligevel driste sig til at nævne Christian 4. og korstogene sammen? I det følgende skal kort præsenteres en række eksempler på korstogs ideologiens efterliv i Danmark i det sene 1500-tal og tidlige 1600-tal som introduktion til et noget overset aspekt ved en af vor mest kendte konger.

Danmarks dåb

Da Christian blev kronet i 1596, var det præcis 60 år siden, at Reformationen var blevet officielt gennemført i Dan-

Christian 4.-mønter med kors og indskrift.

Dieussarts buste af Christian 4. fra 1643. Rosenborg.

mark. Men det betød ikke, at alt havde ændret sig med et slag. Kort efter Christians fødsel i 1577 forfattede Erasmus Lætus (Rasmus Glad) et skrift, der skulle tjene som et kongespejl for den unge prins. Heri slog han fast, at først nu var Reformationen endelig blevet fuldendt i Danmark. Danmark var nu det eneste land i verden, hvor den sande tro herskede enerådigt. Christians dåb ville derfor også være at betragte som Danmarks dåb.

Seks år tidligere havde Lætus skrevet et brev til Stormesteren af Johanniterordenen efter slaget ved Lepanto, hvor den tyrkiske flåde var blevet tildelt et stort nederlag. Lætus forklarede årsagerne til, at Italien var blevet kastet i hænderne på den tyrkiske krigsmagt med »afgudsdyrkelsen, foragten for Guds søn og de rædselsvækkende uhæmmede forbrydelser, som jeg ville skamme mig over blot at nævne, og som bør straffes hårdt, sådan som Kristus viser det.« Lætus mente her katolicismen. Indtil da havde ordenen været succesfuld i at besejre sine fjender. Dette måtte ridderne se som et udtryk for Guds enestående nåde mod

dem, for hvilket de stod i en kæmpe gæld til Gud. Målet for »deres krigsgerning, deres ed og deres sejr« skulle ikke være »udbredelse af vildfarelse og afgudsdyrkelse,« som de selvfølgelig kæmpede for, så længe de kæmpede for den katolske tro. Derimod burde målet for deres krig være »forøgelse og styrkelse af den apostolske lære om Guds nåde og syndernes forladelse af nåde ved troen på Kristus, vor forsoner ... Hvis de tænkte og handlede sådan, ville de føle Guds frelsende, faderlige nærvær: så ville samvittighedens frihed styrke dem i kampen, så ville Kristus støtte deres planer, så ville troen på Guds søn – ikke overmodig tillid til menneskelig styrke og formåen – bringe fjenden til fald og tage hans styrke fra ham.«

Mærkeligt nok konverterede Johanniterne ikke. Pointen i historien er imidlertid, at en korstogsridderorden uden problemer kunne tænkes at skulle kæmpe i den protestantiske sags tjeneste. Der er flere grunde til, at en sådan ide ikke behøver være særlig usandsynlig. Johanniternes nordeuropæiske pendant, Den Tyske Orden, var blevet protestantisk

og sekulariseret en generation tidligere. En anden var, at korstogsideologien i bedste velgående overlevede Reformationen blandt danske adelsmænd og gyldne riddere, så en protestantisk ridderorden, hvis formål var at kæmpe for den sande tro, var ikke utænkelig – snarere tværtimod.

Ridderideologi og korstogslitteratur

Korstog havde altid været en del af ridderideologien. Identifikationen med det middelalderlige korsridderideal vedblev at være en eksplicit og meget vigtig del af 1500- og 1600-tallets selvforståelse, som det ses af den ridderlitteratur, der blev læst og skrevet i perioden. I Danmark må de danske adelsmænd, der rejste til Jerusalem for at blive slået til Riddere af Herrens Grav, ses som konkrete eksempler på dette. Selv om det til tider understreges, at de foretog disse rejser mere for at lære om andre folkeslag og kulturer end for religionens skyld, så adskiller de sig heri ikke nævneværdigt fra deres katolske standsfællers beretninger, og ærefrygten ved at være på de fra Biblen så velkendte steder virker ægte nok.

En af de store klassikere inden for rejselitteraturen er *Mandevilles Rejser*, der blev oversat til dansk i midten af 1400-tallet af franciskanerne. De overleverede kopier daterer sig alle til anden halvdel af 1500-tallet, hvoraf den ene er en forkortet version, der særligt fokuserer på de elementer, der har med pilgrimsfærd til den Hellige Grav at gøre. Ligesom originalen opfordres der også i forordet til den danske oversættelse til krig mod tyrkerne for at vinde Jerusalem tilbage. Det hedder blandt andet om Holger Danske, at når han slap fri af sit fangenskab, ville han gå i krig for at omvende alle folkeslag, »og han kaldte sig Guds soldat, for han kæmpede ikke for land eller magt, men kun for at omvende folkeslagene til Kristendommen.« Her var der en dansk helt, der optrådte i krig for religionen. Holger Danske huserede sammen med en anden af korstogstidens store helteskikkelser, Roland, ved Karl den Stores hof, der naturligvis også tjente som forbillede for korsfarere helt frem til 1500-tallet. Eksempelvis identificerede Aztekerriget erobrer, Hernan Cortez, sig med Roland og dennes kamp mod de vantro under sin erobring i den nye verden.

I 1534 udgav Christiern Pedersen sin *Holger Danskes Krønike* sammen med *Karl den Stores Krønike*, og han håbede i forordet til *Holger Danskes Krønike*, at dette værk ville anspore unge danske mænd til krig. Det ved vi, at det gjorde. Henrik Holck studerede i Sedan i Frankrig i 1618 sammen med utallige andre unge Lutheranske adelige, der forberedte sig til at kæmpe for den evangeliske union i

religionskrigene, men han endte 25 år senere som kejserlig hofmarskal. Som barn legede han altid krigslege inspireret af *Holger Danskes Krønike* og de gamle kæmpeviser, som det fortælles i en samtidig ligprædiken.

Også de 'virkelige' korsfarere tjente som forbilleder. I 1584 skrev Anders Sørensen Vedel et forord til Robert Munks krønike om det første korstog fra begyndelsen af 1100-tallet, som han påtænkte at udgive. Vedel kendte et 1100-tals manuskript af krøniken, der ejedes af rigets kansler, Johan Friis, og som nu befinder sig i Uppsala. Så vidt vides blev krøniken aldrig udgivet, men forordet eksisterer stadig i manuskript. Vedel dedikerede historien til en ung adelsmand ved navn Erik, den senere så kendte alkymist Erik Lange, og han opfordrede ham til at følge det eksempel, som deltagerne i første korstog satte, da de vandt sig martyrpalmerne i det Hellige Land i kamp mod tyrkerne. Dette ville på ingen måde have virket som en fremmed tanke for en ung dansk adelsmand. Det var en udbredt forestilling, at død i krig for fædrelandet ville medføre martyriet og direkte adgang til himlen. Det kommer til udtryk i en bred vifte af forskellige kilder, eksempelvis i folkeviserne, der blev ekstremt populære blandt adelen mod slutningen af 1500-tallet.

Et andet eksempel er rimede slægtskroniker, som eksempelvis *Billeslægtens Rimkrønike*, skrevet af digteren C. C. Lyschander i begyndelsen af 1600-tallet, der forsikrede læseren, at hvis man fandt doden i krig mod svenskerne, ville man blive martyr og komme direkte i himlen.

Tyrkerne

Hvor mange danske adelige, der rent faktisk deltog i krigene mod tyrkerne, er det yderst vanskeligt at sige noget bestemt om. Det er dog langt fra sikkert, at det var ualmindeligt. Eksempelvis Tyge Krabbe Mogensen, der døde i 1570, deltog i kejserens tjeneste »i tre eller fire hovedslag mod Tyrken«. Rejseberetningerne fortæller om kampe med tyrkiske pirater med dødsfald til følge. Unge adelsfolk blev på deres uddannelsesrejser rundt i Europa også draget mod Ungarn og grænsen til Tyrkiet, hvor man kunne få et glimt af den frygtede fjende, selv om alt hvad Sigvard Gruppe så i 1588 var nogle afhuggede tyrkiske hoveder sat på stage!

Men tyrkerfaren var selvfølgelig noget, man var sig ganske bevidst i Danmark, og man fulgte gerne med gennem den flyvebladslitteratur – de såkaldte *Türkenbüchlein* – der fortalte om krigens gang i Ungarn, Østrig, Middelhavet og andre steder. Netop i 1590'erne blev flere af dem trykt i København af Mads Vingaard. Nogle, der udpenslede tyrkernes overgreb – særligt mod kvinder og børn – var

dedikeret til ædle fruere og sat på vers, så de kunne synges på populære melodier. Eksempelvis den som præsten i Fin-derup, Mads Sørensen, forfattede og dedikerede til ærlige, fromme, dydige og gudfrygtige Margrete Surs i Slagelse. Her hedder det om tyrkernes overgreb efter indtagelsen af en belejret by:

»Jomfruer oc Møer oc deylige Quinde/
Lod hand [Tyrken] i Staden skammelig skende/
Saa skaar hand aff dennom Spenner oc Bryst/
Der de vaare jammerlig slagen oc kryst.

Saa hug hand dennom i stycker smaa/
Hans grumhed kunde slet ingen undgaa/
Det maa jo vere en iammerlig harm/
Mand vil sig icke offuer Quindfolk förbarm.

Frucsommelig Quinder som der mon være/
Deris arme Liff lod hand opskære/
Oc tog deris Foster om Hender oc Been/
Oc sled dem sonder til Vegge oc Steen.

De andre smaa Børn som der vaar inde/
Lod hand i Haaret tilsammen binde/
Oc hengde dem op paa stætte oc Paal/
Oc skod paa dem som til sit Maal.

Fjendebilledet levede i bedste velgående. Måske ikke mindst fordi Tyrken ikke var så langt fra de danske grænser, som man måske forestiller sig. En slags grænse eksisterede i Atlanterhavet, hvor særligt nordafrikanske pirater huserede. I 1633 blev der udrustet et orlogsfartøj, der skulle patruljere havet syd for Færøerne særligt med henblik på 'fribytere og Tyrkere'. I 1630'erne foretog sådanne pirater en landgang på Island og bortførte mange lokale til slaveri. I det hele taget var Christian 4. bekymret over de mange fra Island, Norge, Danmark etc., der faldt i tyrkernes hænder og kom under »det barbareske åg« (efter Barbareskstaterne).

Og det på flere måder. For det første satte han et stort apparat i gang til løskøbelse af den danske konges under-sætter i tyrkisk fangenskab. Dette skulle foregå hemmeligt, så prisen på fangerne ikke steg, og der blev truffet aftaler med pålidelige købmænd om at foretage udvekslingerne. Pengene blev forsøgt systematisk indkasseret ved en beskatning på kirken. I første omgang især kirkens hospitaler, der blev betegnet som særligt rige. Hvert stift fik senere en vis sum penge, som skulle indsamles inden en bestemt dato

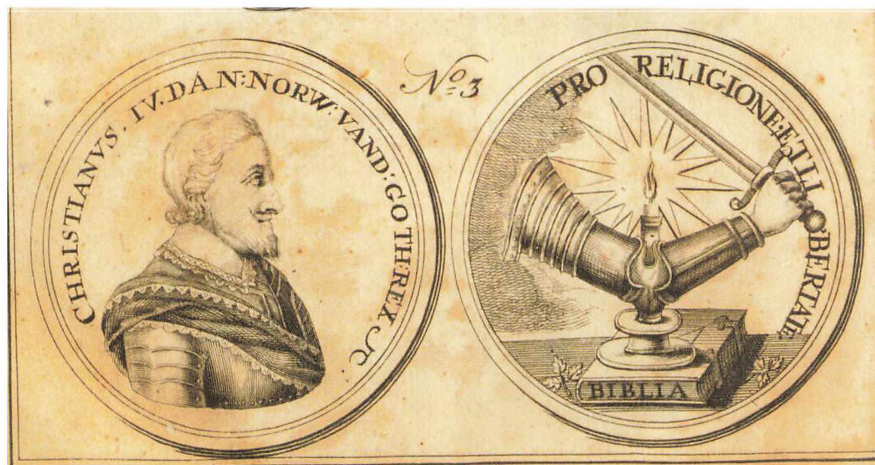
og overgives til tyrkerkassen. Kongen måtte imidlertid også bekymre sig om en anden side af resultatet af fangenskab. Det indberettes nemlig, at efterladte til dem, der var blevet fanget i Tyrkiet, var begyndt at leve i lejermål. Dette kunne selvfølgelig ikke tillades, men skulle dog grundet omstændighederne ikke straffes så hårdt som normalt. Og under ingen omstændigheder måtte de indgå giftermål, da man arbejdede på at få fangerne frigivet.

Pengene til tyrkerkassen kom dog også fra andre sider. Eksempelvis søgte et tilflyttet hollandsk par på Amager om kongebrev til at få tilladelse til at gifte sig, selv om de var næstsøskendebørn. Dette blev tilstået af Christian 4., mod at de tilsammen donerede 60 speciedaler til tyrkerkassen. Det minder unægtelig om korstogskisterne, der stod placeret i kirkerne før Reformationen. Blot var de nu naturligvis kommet under kongen. Krigen mod tyrkerne havde i høj grad også ofre i Danmark, og man blev konstant mindet om dette gennem disse indsamlinger og beskatninger. Christian 4. var den store initiativtager på dette område. Det var derfor hverken mærkeligt, at Anders Sørensen Vedel skulle opfordre en dansk adelsmand til at kæmpe mod tyrkerne, eller at man skulle følge korsfarenes eksempel. Her var nemlig et særligt godt dansk eksempel, som Vedel kraftigt opfordrede den unge Erik til at følge: Historien om den danske prins Svend.

Prins Svend, korstog, ridderordner og Dannebrog

Ifølge den tyske kronikeskriver Albert af Aachen, der skrev i begyndelsen af 1100-tallet om det første korstog på baggrund af mange hjemvendte korsfarenes beretninger, faldt den danske prins Svend i 1097 i Lilleasien undervejs til Jerusalem i et tyrkisk baghold sammen med 1.500 krigere og sin burgundiske forlovede, Florina. Historien blev beromt i 1500-tallet i en stærkt udvidet version i Torquato Tassos store digt om det første korstog, *Gierusalemme Liberata*, først forfattet på toskansk, men siden oversat til en lang række europæiske sprog – dog vist nok aldrig til dansk. Forord til oversættelserne udtrykker håbet om, at dette digt endnu engang vil opfordre de kristne konger og fyrster til at stå sammen og tilbageerobre Jerusalem. Tasso fortæller, hvorledes Prins Svends sværd efter slaget genfindes af en dansk ridder ved navn Karlo, der overdrager det til Godfred af Bouillon. Han giver det videre til en tysk ridder ved navn Rinaldo og pålægger ham at hævne Svends dod. Det gør Rinaldo meget eftertrykkeligt, og i hans hånd bliver Prins Svends sværd det første kristne sværd, der føres over Jerusalems mure, da byen 1099 falder til de kristne.

Historien gav Danmark en særlig rolle i det første korstogs

Billede af medaljen, der viser den Væbnede Arm stående på en bibel med Christian 4.s portræt på den anden side. Afbilledet i Schlegels tyske oversættelse af Slanges Christian 4.s historie.

historie, og det blev fuldt udnyttet under Christian 4. Senest i 1642, men muligvis meget tidligere, blev scenen, hvor Karlo fandt Svends lig og sværd, skildret i et stort maleri. Det var formodentligt også Prins Svends sværd, der i miniature blev overdraget tolv adelsfolk, der havde udmærket sig i slaget om Kalmar 1613. Sværdet var i hånden på den Væbnede Arm, en ny ridderorden indstiftet af Christian 4. På en af Christian 4.s medaljer vises den Væbnede Arm stående på en Bibel med et tændt lys, der spreder det evangeliske lys. Ordenen eksisterede ganske vist ikke længe, men blev optaget i Elefantordenen, der var blevet genstiftet af Frederik 2. i 1570'erne. Den Elefant, som Christian 4. fik lavet, viste stadig et billede af den Væbnede Arm. I 1500- og 1600-tallet mente man, at denne orden var meget gammel.

Man forbandt dens oprindelse til sagnet om den himmelfaldne Dannebrogsfane, der som bekendt faldt fra himlen i 1219 under slaget ved Lyndanisse på et stort korstog anført af Valdemar 2. Sej. Legenden fandt sin endelige form i Arild Huitfeldts *Danmarks Riges Krønike* i 1599. Han gav en levende beskrivelse af slaget baseret på en episode i 2. Mosebog og på legenden om Kejser Konstantins vision før slaget ved Ponte Molle i 312, hvor et stort lysende kors viste sig på himlen og en stemme bekendtgjorde »Ved dette tegn skal du sejre.« Dannebrog sættes lig Konstantins fane, der førte et kors og samme ord »In hoc signo vinces.« Det er måske ikke så mærkeligt, at Huitfeldt baserede sin fremstilling på disse to kilder, for han har ikke haft meget andet at arbejde med.

Den tidligst overleverede version af legenden, som John Lind for nyligt har redegjort for i *Skalk*, var Petrus Olais krønike fra 1527. Han skrev fra en nu tabt kilde, der placerede sagnet til et ellers ukendt slag ved Fellin i 1208, men Petrus Olai synes nu engang, at det passede bedre med det store korstog i 1219, og historikerne har fulgt ham siden. I 1559 skrev Hans Svanning, at det banner, som faldt fra himlen i 1219, var identisk med det flag, som Kong Hans tabte i det katastrofale felttog til Ditmarsken i 1500, og som blev genvundet af Frederik 2. i 1559. Svanning etablerede således forbindelsen endegyldigt mellem Dannebrog og det flag, der faldt fra himlen, som også Huitfeldt nævner. Huitfeldt overlader det i sin krønike til læseren selv at vurdere, om flaget »skal vere falden

C.A. Lorentzens billede fra 1809 af Dannebrog, der falder ned fra himlen 15. juni 1219.

Statens Museum for Kunst.

udaff Himmelen anderledis end all Seyer kommer aff Gud. Eller oc er hannem tilsendt aff paven som it Cruciata, oc de Thog udi forstum dage som stridde for den Christelige Tro.«

Forkæmper for den sande tro

Dette korsbanner placerede Christian 4. på alle sine standarder under 30-årskrigen. Det er måske ikke så besynderligt, men det må ses i forbindelse med de mønstre, som han efter portugisisk forbillede lod præge fra 1603. De viser et heraldisk kors med ordene »In hoc signo vinces« indgraveret omkring det. Inspirationen kom formodentlig fra Huitfeldts kronike, men det betyder altså, at Christian 4. gik i krig for den protestantiske sag under korsets tegn – et tegn givet af Gud til en dansk konge på korstog til parolen »Ved dette tegn skal du sejre«. Han levede virkelig op til Anders Sørensen Vedels ord i dennes ligprædiken over Frederik 2., hvor kongen beskrives som den kristne helt, der som den hellige kirkes hoved fuldfører Guds planer.

Da så Christian 4. i 1625 befandt sig i en umulig situation efter at have ledt en hær ind i Nordtyskland stående ansigt til ansigt med Tilly og Wallenstein og uden mulighed for at slippe ud, fik han en vision af den lidende Kristus. Denne vision fik han senere afbildet med en forklarende note i rammen. Samme motiv fandtes i hans personlige bedekammer på Frederiksborg Slot, hvor kongen ses knælende iført bodsdragt foran den korsfæstede Kristus. Oprindeligt viste billedet kongen iført kongelig dragt med krone og scepter. Ændringen skete for at vise, at ligesom Kristus måtte lide på korset, måtte Christian lide for sit folk og den evangeliske

kirke. Christian havde virkelig taget Kristi kors. Selvom dette ikke længere blev givet af paven, er tankegangen den samme. Således også reaktionen på nederlaget ved Lutter am Barenberg i 1627, hvor forklaringen søgtes i kongens og folkets synder. Flere forordninger blev udstedt, hvis formål var at få hele befolkningen til at knæle hver morgen og gøre bod.

Selvom reformationen gik stærkt imod tanken om aflad, levede forestillingen om krig som meriterende handling stadig videre, ikke mindst hos Luther, men også i forestillingen om krig for fædrelandet. Tanken om korstog var på den måde blevet fuldt tilpasset de fremvoksende nationale monarkier. Det er i lyset heraf ikke så mærkeligt, at Frederik Rosenkrantz og Jørgen Høgh kunne sendes i krig mod Tyrken som straf for en forbrydelse begået mod den danske konge. Christian 4. gjorde sig mange anstrengelser for at fremstille sig selv som konge for et rige, der havde en lang og glørværdig fortid som forkæmper for den sande tro. Han fulgte i dette en generel trend i Europa, hvor korstoget og deltagelse i korstog blev brugt til at underbygge en følelse af national identitet eller stolthed, der eksplicit førtes tilbage til tiden før reformationen, og som var bevidst ikke-konfessionel. Den franske diplomat og historiker Jaques Bongars synes at være enig med Christian 4., da han i forordet til sin 1611 udgave af en række af de centrale korstogskroniker placerede Danmark sammen med Frankrig, England og Tyskland som en af alle tiders førende korstogsnationer.

Litteratur

- Bartholdy, Nils G., »Broderskab – selskab – ridderorden. Ordenens ældste historie«, *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, ed. Mogens Bencard & Tage Kaarsted (Odense: Poul Kristensen, 1993), s. 9-55.
- Christian IV og Europa*, ed. Steffen Heiberg (Herning: Poul Kristensen, 1988).
- Heiberg, Steffen, *Christian 4. Monarken, Mennesket og Myten* (København: Gyldendal, 1988).
- Jensen, Kurt Villads, »Korstogstanken i dansk senmiddelalder«, *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, ed. Per Ingesman & Bjørn Poulsen (Aarhus Universitetsforlag: Århus, 2000), s. 39-63.
- Jensen, Kurt Villads, »Myten om Prins Svend«, *Skalk*, 2001, nr. 2, s. 20-25.
- Lind, John H., »Den faldt fra himlen ned«, *Skalk*, 2001, nr. 6, s. 20-27.

Kilder

- Danske Domme, 1375-1662. De private domssamlinger*, ed. Erik Reitzel-Nielsen under medvirken af Ole Fenger, 8 vols. (København: C. A. Reitzels Forlag, 1978-87).
- Erasmus Lætus' skrift om Christian IV's fødsel og dåb (1577)*, ed. og oversat Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg (København: C. A. Reitzels Forlag, 1992).
- Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold* (København: Rigsarkivet, 1885ff.).

Janus Møller Jensen er cand.mag. og ph.d. studerende ved
Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse på Syddansk Universitet.

Billedet af Christian 4.s vision af den
lidende Kristus.

Statens Museum for Kunst
Ditlev Conrad Blunck

A woman with a white bow in her hair is focused on operating a sewing machine. She is wearing a dark, long-sleeved top with a white collar and white cuffs. The scene is set in a workshop or factory, with various pieces of machinery and equipment visible in the background. The entire image has a uniform blue color cast.

Da Fremskridtspartiet blev fremmedmodstander

Fremskridtspartiet blev i 1980'erne kendt som det eneste parti, der konsekvent vendte sig imod enhver form for indvandring til Danmark. Men hvornår blev det egentlig sådan, og hvorfor? Det skete umiddelbart rent tilfældigt i forbindelse med et internt opgør i partiet. Fremmedmodstanden viste sig som en gevinst for partiet, der til dels var ude i en krise.

I 1960'erne var fremmedarbejdere fra fx Jugoslavien og Tyrkiet velkomne i Danmark. Fotografiet er fra 1970 og viser en jugoslavisk fremmedarbejder på en produktionsfabrik.

Det er en kendt sag, at Fremskridtspartiet var det første og længe det eneste parti, som var imod at give asyl til de mange flygtninge, der i årene efter 1984 kom til Danmark. På det tidspunkt havde partiet allerede i nogen tid raset mod de tilbageblevne fra tiden omkring 1960'ernes slutning og 1970'ernes begyndelse, da landet var åbent for de såkaldte fremmedarbejdere, så det var der i og for sig ikke noget underligt i. Allerede da fremmedarbejderspørgsmål var til debat i Folketinget i november 1980, var det Fremskridtspartiet, der som eneste af alle partier satte sig imod, at staten skulle yde forskellige former for støtte til herboende udlændinge.

Men nogen principiel eller systematisk udtrykt modvilje mod fremmedarbejderne havde Fremskridtspartiet som helhed ikke haft indtil dette tidspunkt, og en generel uvilje mod »fremmede«, forstået som både fremmedarbejdere og flygtninge, fremførte

Jordskredsvalget i 1973 gav ikke Mogens Glistrup den politiske magt, som man kunne forvente ud fra Fremskridtspartiets 28 mandater.

det først året efter. Holdningsskiftet kan ikke forklares med ændringer i det antal udlændinge, som i den tid kom til Danmark. Antallet af udenlandske statsborgere i Danmark havde i mange år ligget stabilt omkring 100.000, og af dem var ni ud af ti enten ægtefæller til danskere eller folk med et professionelt ærinde. Hovedparten var desuden skandinaver eller nordeuropæere, som i det ydre ikke adskilte sig fra danskerne, og Fremskridtspartiets vrede var da heller ikke rettet imod dem.

De fremmedarbejdere, partiet havde på kornet, var overvejende af jugoslavisk, tyrkisk, pakistansk og nordafrikansk herkomst, og for øvrigt for de flestes vedkommende nu danske statsborgere. Ved stoppet for fri tilgang af udenlandsk arbejdskraft i 1973 havde de udgjort omkring 12.000 personer, et tal der på grund af familiesammenføring var vokset til omkring 35.000 i 1978. Herefter var der stort set ikke flere familiemedlemmer at sammenføre. Der var altså tale om en meget lille andel af den samlede danske befolkning, og det var en stabil andel – hvilket partibladet *Fremskridt* selv anerkendte i 1981 og igen i 1984.

Ingen forudså omkring 1980 den eksplosion i verdens flygtningestrømme, som indtraf få år senere, og Fremskridtspartiet optrådte da heller ikke uvenligt over for de flygtninge, som kom til landet. I 1979 talte partiet ligefrem venligt om de vietnamesiske bådflygtninge, som blev den første store flygtningegruppe, der kom til Danmark siden Warszawapagtens invasion i Ungarn i 1956. Da De Radikale i Folketinget den 15. marts 1979 foreslog, at Danmark skulle modtage 2.000 båd-

Men Glistrup fik alligevel sat punkter på den politiske dagsorden i Danmark – Ikke mindst indvander- og flygtninge-debatten. Også selvom det nærmest var ved en tilfældighed.

flygtninge, gik Fremskridtspartiet ganske vist imod forslaget, men kun på grund af dets konkrete udformning. Hovedargumentet var, at det kommunistiske Vietnam tjente penge på sine flygtninge, hvilket partiet anså for at være umoralsk. Danmark skulle i stedet indstille sin ulandshjælp til Vietnam og bruge af disse midler til at hjælpe »de stakkels flygtninge«, som ordføreren Jørgen Junior udtrykte det. At det var ærligt ment, kunne ses af, at Fremskridtspartiet bakkede helhjertet op om den store »Landsindsamling til Bådflugtningene« samme efterår, endda selvom den var anbefalet af alle fremskridtsfolks yndlingsaversion, den socialdemokratiske statsminister Anker Jørgensen.

Men hvad var det så, der gjorde Fremskridtspartiet til fremmedmodstandens første parti? Forklaringen skal søges i andre forhold, der mere havde at gøre med interne brydninger i Fremskridtspartiet. Fremmedmodstand blev nemlig nærmest ved en tilfældighed opfundet af en gruppering i partiet i kampen om dets retning i helt andre forhold.

Strammere og slappere

Fremskridtspartiet var i begyndelsen af 1970'erne blevet dannet i protest mod det høje skattetryk og den omsiggribende statslige regulering af samfundslivet, som ikke mindst var en konsekvens af den stærkt voksende velfærdsstat. Dette uvæsen var fremskridtsfolkene enige om at bekæmpe, og de var også enige om, at »gammelpartierne« både var skyld i miseren og hverken ville eller kunne gøre skaden god igen. Derimod blev de uenige om, hvordan de bedst skulle arbejde på tinge for at nå deres mål.

Partistifteren Glistrup mente, at den rene fremførelse af fremskridtstankerne var vejen frem, og da han nød en ubegrænset tillid blandt medlemmerne, blev dette linjen de første tre år efter den store valgsejr i 1973, der havde skaffet partiet i Folketinget med hele 28 mandater. Men partiet blev helt isoleret. I frustration herover begyndte nogle af folketingsmedlemmerne at overveje, om de mon bar sig rigtigt ad. Folketingsmedlemmet Jørgen Junior startede i 1976 en åben debat herom ved i *Fremskridt* at slå til lyd for, at folketingsgruppen påbegyndte et »samarbejde med andre partier for at få indflydelse«. Det blev startskuddet til en partikamp, som med mellemrum kom til at hærge partiet helt frem til 1995, da en udbrydergruppe stiftede Dansk Folkeparti. Pressen fandt hurtigt på passende navne til de to floje. Glistrup-flojen blev kaldt »strammerne«, Junior-flojen »slapperne«.

I løbet af 1978 fik slapperne overtaget i redaktionen af *Fremskridt*, hvilket blandt andet resulterede i, at bladet ikke trykte strammersynspunkter. Men på samme tid så et nyt blad dagens lys. Et blad som villigt åbnede sine spalter for strammerne, men ikke for slapperne. Det var Erik Haaests *Danske Tidende*.

Med Danske Tidende mod strammerne

Erik Haaest var en journalist med en fortid på den yderste højrefløj. Nu startede han et blad, som han kaldte en uafhængig fremskridtsavis, og Glistrup hilste initiativet velkommen i det allerførste nummer. Også de følgende numre nød ikke blot Glistrups åbenlyse sympati, men bragte også adskillige artikler af Glistrup selv.

Bladets tone var efter enhver målestok både hård og grov, men advarsler mod at lade sig forbinde med et sådant organ bed ikke på Glistrup. Det var forståeligt nok, i og med at bladet var på Glistrups side som talerør for strammerne i partikampen mod slapperne, der her blev kaldt for skadedyr og andet af samme skuffe. Måske udfyldte bladet endda denne rolle som led i en plan, der var lagt ved dets lancering. I hvert fald findes der et brev fra Haaest til Glistrup dateret den 20. maj 1978, hvori han skriver, at han »er meget varsom med at drage min lede ved slapperne frem i øjeblikket, så det må se for meget ud som om jeg søger at skabe splittelse i partiet«.

Men *Danske Tidende* gik ikke blot efter navngivne slappere og slapperens forsøg på at bringe Fremskridtspartiet ud af sin politiske isolation. Bladet søgte tillige at finde »sager«, som kunne bevise Danmarks miserable tilstand og myndighedernes slaphed eller endog bevidst samfundsodelæggende kurs, for på den måde at fremhæve nødvendigheden af den rene, usvækkede fremskridtsvare. En af disse sager var påstanden om, at fremmedarbejderne misbrugte det offentlige system på bekostning af hårdtarbejdende danskere. I begyndelsen blev artiklerne ikke bemærket. Men den 16. maj 1979 slog en strammer, dyrlæge Anders Thorbjørn Riemann fra Hobro, et virkeligt lykkeslag med en artikel, der på samme tid gjorde

I slutningen af 1970'erne og især i 1980'erne begyndte stemningen imidlertid at vende. Dette skyldtes ikke mindst de tiltagende strømme af flygtninge. På billedet ses etnisk indiske flygtninge som via Uganda, som kom til Danmark i begyndelsen af 1970'erne.

slapperne rasende og han selv og *Danske Tidende* landskendt. Han skrev under den lange titel *Vi må have smidt gæstearbejderne ud. De nasser på danske arbejdere! Kristne danske betaler børns indpodning med Koranens sorte moral:*

»Vi har ca. 50.000 fremmedarbejdere i Danmark, bosat i store kolonier.

Hovedparten tager kun lidt – eller slet ikke – del i arbejdet. De *vegeterer* som arbejdsløse på flittige og dygtige danskere, mens de gennem indvandring og børneavl *formerer sig som rotter*. Dette dilemma er ikke blot dansk.

Det er internationalt. Det gælder *Hele* EF. Forskellen er blot, at man i andre lande løser problemet effektivt, koncist og kontant. Mens »de ansvarlige« her i landet lader 5 og 7 være lige. Og passivt lader de snu gæster udplyndre deres værtsfolk!«

Riemann mente at vide, at alene fremmedarbejdernes pengeeksport til deres hjemlande kostede de danske skatteydere 500 millioner kroner årligt, foruden at de ikke betalte skat, samt fik alting forærende – Ishøj skulle således angiveligt have ansøgt om 28 millioner kroner hertil. For andre skatteyderkroner lod fremmedarbejderne deres børn indoktrinere med Koranens lære, som blandt meget andet krævede slaveri, flerkoneri og afhugning af diverse lemmer. Der var tale om et regulært erobringstogt, og skylden bar »de ledende og styrende, slatne, taburetklæbende politikere på Christiansborg«. Men nu skulle det være slut, krævede Riemann:

»Vi må have *ryddet op* blandt vore »Gæste- og Fremmedarbejdere« og skabt ordnede forhold i vort land.

Vi forråder ikke blot vort eget land med vor slatne politik på det område.

Vi forråder hele Fællesskabet, landet og folket med vor slappe, umoralske og *landsskadelige* indvandrerpolitik.«

Riemanns udsagn vakte opsigt i dagspressen. Fælles for omtalen var forargelse og fordømmelse, men Riemann var ikke den, der bøjedede sig for et stormvejr. Tværtimod syntes han at trives i det, også selvom han fik en politianmeldelse for racisme på halsen, og han uddybede sine synspunkter i nye artikler. Han blev da heller ikke kun en udskældt mand. Han fik også mange sympatitilkendegivelser.

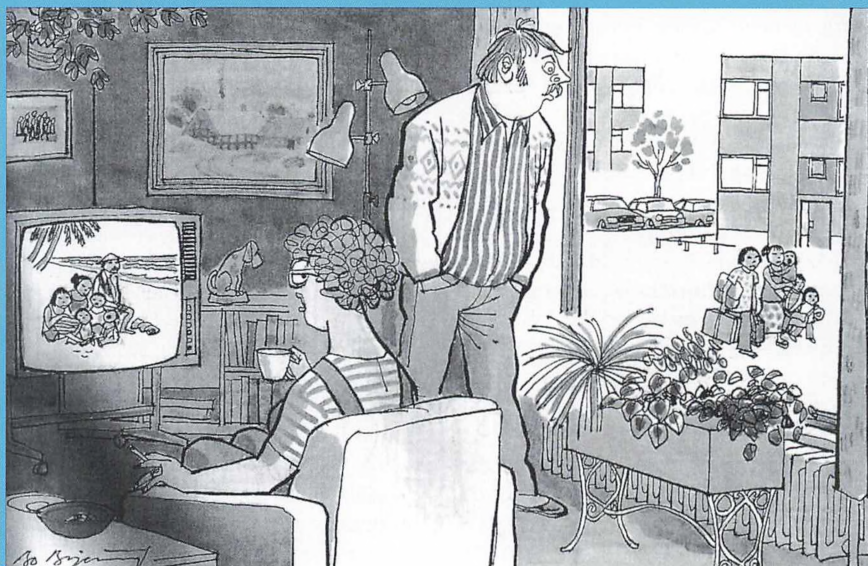
Riemann var desuden kandidat for Fremskridtspartiet til EF-parlamentsvalget den 7. juni 1979 – »Rotteartiklen« var egentlig et valgindlæg. Han var opstillet på en beskeden femtendeplads, men kom med 3.843 personlige stemmer ind som sit partis nummer to. Det rakte ganske vist ikke til en plads i parlamentet, idet Kaj Nyborg med 45.048 personlige stemmer erobrede Fremskridtspartiets eneste mandat, men et skulderklap til Riemann var det. Og således blev Riemann den heldige, hvem det lykkedes at gøre fremmedmodstanden i Danmark til et offentligt debatteret emne.

Fremmedmodstanden i partikampen

Pressens interesse for Riemann skyldtes ikke kun hans voldsomme retorik, men også det faktum, at Riemann var et forholdsvis fremtrædende medlem af Fremskridtspartiet. Han var herigennem udnævnt til rigsretsdommer, hvilket gav sagen en pikant facet, og han var som nævnt opstillet til EF-parlamentsvalget. Den eneste

Bo Bojesen var altid god til at fange tidsånden. På denne tegning fra 1979 siger kvinden: »Hvad pokker skal de stakler nu gøre?« Og manden svarer: »Hvad pokker skal de nu her?«

af de 210 kandidater til parlamentet, der turde skilte med sin fremmedmodstand, som *Danske Tidende* og han selv fremhævede.

Sagen blev også starten på Fremskridtspartiets engagement i fremmedmodstanden, men processen her hen imod var ikke enkel. Umiddelbart efter presserøret omkring rotteartiklen fratog partiledelsen Riemann den plads, han ellers havde fået til partiets tv-præsentation op til parlamentsvalget. Selvom partiledelsen ikke tog udtrykkeligt afstand fra Riemanns holdninger – det gjorde kun Jørgen Junior, der »totalt« ønskede at tage afstand fra Riemanns »forskruede og perverterede udtalelser« – kunne det opfattes som et signal til offentligheden om, at disse ikke var identiske med Fremskridtspartiets. Riemann fik heller ikke nogen opbakning i medlemsbladet »Fremskridt«. Men *Fremskridts* behandling af fremmedarbejder-spørgsmålet var vag.

Forst fra juli 1979 kunne man læse om sagen i bladet, og da kun i menige læsers vredesytringer over såvel Fremskridtspartiets manglende klare undsigelse af Riemanns »meget kedelige udgydelser« som over visse fremskridtsfolks tilknytning til *Danske Tidende*. *Fremskridt* valgte kort og godt at udelade de vanskelige emner i den interne konflikt. I hvert fald næsten. For i november kunne man læse, at, »Hvad man end måtte mene om gæstearbejderne, så må vi indrømme, at de har fået tilbudt de jobs, danskerne ikke vil udføre, nemlig alt det beskidte arbejde. Fra Fremskridtspartiets side ønsker vi ikke at føre nogen hetz mod gæstearbejderne, men vi ønsker system«. Det var et synspunkt stik modsat Riemanns og hans fællers.

Udelukkelsen af Riemann fra tv-præsentationen kunne i virkeligheden heller ikke ses som udtryk for, at partiet lagde afstand til hans synspunkter. Den var kun et produkt af strammer-slapper striden. Jørgen Junior var selv opstillet til EF-parlamentsvalget, og hans undsigelse af Riemanns udtalelser var sket i en pressemeddelelse, der samtidig rettede sig mod *Danske Tidende*. Nu ønskede Mogens Glistrup Junior fjernet fra partiets radiopræsentation, og han ville tillige

have, at partiet opfordrede vælgerne til at undlade at stemme på ham med den begrundelse, at han havde optrådt undergravende over for en anden fremskridtskandidat. Sagen spidsede til, og man løste den ved at udelukke begge kandidater fra præsentationsprogrammerne.

Til gengæld boltrede fremskridtsfolk fra strammerfløjen sig nu i indlæg mod fremmedarbejderne. Det skete ikke længere kun i *Danske Tidende*, for nu optog dagspressen nemlig rigtig mange indlæg, som i holdninger og sprogbrug ikke gav Riemanns noget efter. Det lykkedes dog kun for én af forfatterne hertil at nå op på siden af forbilledet og skaffe sig et sagsanlæg for sine udtalelser. Det var byrådsmedlem for Fremskridtspartiet i Dragør, Arne Kragels, som i januar 1980 blev idømt en bøde på 2.000 kroner for udtalelser i avisen »Dragør Nyt«. Men blandt så mange andre gjorde også revisor Holger Møller sig umage, da han på samme tid optrådte i tv's debatprogram »Kanal 22« med meget voldsomme udtalelser.

Strammerne fortsatte altså den fremmedmodstand, der havde vist sig så opsigtsvækkende, nu også i Folketinget. Her blev splittelsen omkring emnet tydelig i forbindelse med et forslag fra Fremskridtspartiet om at vanskeliggøre fremmedarbejderes mulighed for at opnå invalidepension, når de flyttede tilbage til deres hjemlande. Da forslaget kom til afstemning den 10. juni 1980, udeblev fire medlemmer fra folketingsgruppens slapperfløj. At slapperne måtte udvandre, mens strammerne var de udfarende i denne sag, var symptomatisk for udviklingen i 1980. Slapperne tabte terræn, hvilket stod klart for alle ved Jørgen Juniors udtræden af folketingsgruppen denne sommer.

Stærkt medvirkende til udviklingen var det forhold, at Mogens Glistrup, partiets stifter og leder, nu satte hele sin autoritet ind som strammer. Den 11. august 1980 gik han også personligt i brechen for danskheden, da han i TV-avisen udtalte, at fremmedarbejdere generelt ikke skulle have adgang til sociale ydelser. Måden, det blev sagt på, var nær ved også at indbringe ham et sagsanlæg for racisme, og

Indvandrerpiger med tørklæder – et billede, som er almindeligt i dag i de fleste danske byer. Det var bl.a. dem, som Riemann og Glistrup langede ud efter.

det viste vejen for hans flok. *Fremskridt* hyldede nu Riemann, da Vestre Landsret stadfæstede hans dom fra byretten på 10 dagbøder af 400 kroner. *Fremskridt* hævdede, at dommen var så beskeden, at den i realiteten var en sejr, og at dommerne sikkert inderst inde var enige med Riemann. Og fordi Riemann nu havde vundet dette vigtige slag for ytringsfriheden, bragte bladet en ny artikel af ham, der var mindst lige så skrap som den såkaldte rotteartikel.

Der var nu et vist fodslag om fremmedmodstanden. Det kom til udtryk i partiets enige afvisning af en ny lov om at give valgret og valgbarhed til udenlandske statsborgere, som havde boet mindst tre år i Danmark. Det kom også til udtryk i Fremskridtspartiets valgavis op til kommunalvalget den 17. november 1981, idet denne fik et særligt afsnit om udlændinge. Det blev indledt med et klart udsagn: »Fremmede bør ikke råde i indre danske anliggender.«

De forhold i det parlamentariske arbejde, der nærrede slappersynspunkter, nemlig behovet for samarbejde med andre partier for at øve indflydelse på den førte politik, var dog fortsat til stede, og den ekstremt udtrykte fremmedmodstand førte endnu engang til uro. Det skete op til folketingsvalget den 8. december 1981. Kontourerne af et stærkt borgerligt samarbejde med akse i De Konservative og Venstre var ved at tegne sig, og et sådant samarbejde havde et flertal i Fremskridtspartiet efterhånden fået meget mod på at få del i. Her skulle man sikkert se forklaringen på, at samme flertal i oktober valgte at tage åben afstand fra Riemanns udtalelser og få ham fyret som folketingskandidat. Riemann meldte sig derpå ud af Fremskridtspartiet, men Glistrup, der ikke anså De Konservative og Venstre for at være stort bedre end Socialdemokratiet, sluttede sit indlæg på det sidste pressemøde før valget med at sige, at »Fremskridtspartiet er det eneste parti, der siger sandheden. Fremskridtspartiet siger altid sandheden. Vi siger altid sandheden, som fx når dyrlæge Riemann siger, at fremmedarbejderne formerer sig som rotter.«

Fremskridtspartiet fik nok engang et dårligt valg, hvilket svækkede slapperne yderligere. De var ikke længe endnu i stand til at stritte imod på et område, der trods alt var af mindre betydning for dem samtidig med, at det både havde givet partiet omtale og en platform, der kunne stå som en mærkesag, det ikke skulle dele med andre. Fremskridtspartiet havde lært sig at bruge »de fremmede«, og med denne nye lærdom stod partiet klar, da flygtningeproblemerne nogle år senere kom til at optage danskerne. Og det er interessant: Et problem, der slet ikke var et problem endnu, blev så at sige opfundet ved en tilfældighed, og det skete i en sag, der handlede om noget helt andet. Politik handler ikke nødvendigvis om det, den giver sig ud for.

*Søren Hein Rasmussen er lektor, ph.d. ved
Institut for Historie og Områdestudier ved Aarhus Universitet.*

Litteratur

Peter Hansen-Damm: Fremmedmodstand i dansk politik 1956 til 1987. Speciale, Aarhus Universitet.

Kenneth Kristensen: Fremskridtspartiet under Glistrup. Speciale, Aarhus Universitet.

Grethe Banggaard:
Befolkningsfremmende foranstaltninger og faldende børnedødelighed

Danmark ca. 1750-1850

Syddansk Universitetsforlag, 2004. 317 s. 275 kr.

I bogen gives der forklaringer på den massive ændring i de demografiske forhold i Danmark for 200 år siden. Forfatteren ser på årsagerne til nedgangen i børnedødelighed og den generelle befolkningstilvækst og analyserer konsekvenserne for det danske samfund fra sidste halvdel af 1700-tallet og fremefter.

Erik Gøbel (red.):
Jens Kusk Jensen: Navigationens udvikling – og lidt om hans liv og håndbøger

Maritim kontakt, 2004. 269 s. 175 kr.

Kaptajn Jens Kusk Jensen skrev en række håndbøger, som for mange sejlere har været og stadig er uundværlige. Imidlertid skrev han også en bog om navigationens historie, der nu hundrede år senere endelig bliver udgivet. Man får et klart indblik i tidligere tiders besværligheder med sejlads og en god introduktion til forskellige tiders instrumenter. Derudover er bogen forsynet med et par artikler om Jens Kusk Jensens liv.

Adda Hilden og Grethe Ilsøe (red.):
Veje at vandre

Roskilde Universitetsforlag, 2003. 224 s. 198 kr.

Antologien rummer 6 bidrag om kvinders liv og vilkår fra 1700-tallet og frem til i dag. Det drejer sig om kvinder, der har overskredet grænser, det være sig nationale, sociale eller bevidsthedsmæssige og samtidig ofte overskredet de bånd, som de traditionelle kvinderoller har pålagt dem. Der er bl.a. bidrag

om kvinders erhvervelse af dansk indfødsret 1776-1897, tyske malkepigers indvandring og integration i Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet, danske landsbylærerinder i lokalsamfundet 1880-1950 og kvindelejren på Femø 1971-86.

Karl-Erik Frandsen:
Kampen mod pesten

Karantænestationen på Saltholm 1709-1711

Frydenlund, 2004. 64 s. 128 kr.

Siden midten af 1300-tallet har byde- pesten med jævne mellemrum hærget Europa og store dele af Norden. Bogen handler om, hvordan de danske myndigheder med held forhindrede pesten i at komme til Danmark ved oprettelse af en karantænestation på Saltholm. Ganske vist gik det til sidst galt i 1711, da pesten kom til Danmark via Stockholm og Helsingør, men karantænestationen havde alligevel vist sin værdi som et vigtigt element i kampen mod pesten.

Anne Hedeager Krag (red.):
Dragt og magt
Om beklædningens symbolik

Museum Tusulanums Forlag, 2003. 280 s. 298 kr.

I bogen diskuterer 14 danske og svenske forskere beklædningens sociale og symbolske betydning. Med forskellig faglig vinkling – arkæologisk, etnologisk, historisk og kunsthistorisk – gives indblik i den variation af budskaber, som dragter vidner om. Der er bl.a. artikler om beklædningen i den nordiske jernalder og vikingetid, i Det byzantinske Rige og Frankerriget, bispedragtens historie, den fransk inspirerede borgermode, militærets uniformer og inkaernes dragter.

Flemming Jarlskov:

Lov og orden

Af danskernes og dansk politis historie

En krønike

Gyldendal 2003, 584 s. 375 kr.

Denne krønike giver et indblik i dansk politis udvikling fra 1682 og de næste 300 år. Ikke alene fortælles politiets historie, men også dansk socialhistorie. Mange finurlige historier kommer frem, bl.a. om bestikkelse, beslaglæggelse af erotiske postkort og pornografi og så selvfølgelig det helt almindelige »kedelige« politiarbejde.

Henrik Lundtofte:

Gestapo!

Tysk politi og terror i Danmark 1940-45

Gads Forlag, 2003. 287 s. 249 kr.

Bogen giver et samlet billede af Gestapos og andre tyske politiorganers aktiviteter i Danmark under besættelsen. Herunder baggrunden for deres indsættelse, de tyske og danske hovedpersoner, de afgørende aktiviteter og begivenheder. Desuden følges aktørerne igennem kapitulatjonen, retsopgøret og den umiddelbare efterkrigstid.

Kim A. Wagner:

Snaphanelederen Svend Poulsen – en militærhistorisk biografi

Tøjhusmuseet, 2003. 104 s. 148 kr.

Her fortælles historien om Gøngehøvdingen – ikke som vi er kender fra romanerne eller på film, men sådan som han fremstår

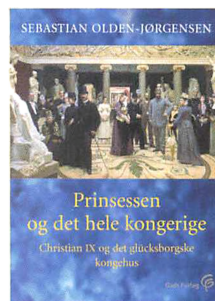
i kilderne i Landsarkivet for Sjælland, Rigsarkivet i København og det svenske Riksarkiv. Bogen giver både et indblik i skabelsen af myten om Gøngehøvdingen og i de militære operationer, han deltog i under Karl Gustavkrigene.

Sebastian Olden-Jørgensen:

Prinsessen og det hele kongerige

Christian IX og det glücksborgske kongehus

Gads Forlag, 2003. 220 s. 249 kr.

Forfatteren fortæller historien om Christian 9. – »Europas svigerfar« – og hans børn og kaster samtidig lys på tidens politiske og kulturelle historie. At Christian 9. skulle ende på Danmarks trone, stod ikke skrevet over hans vugge, men det blev resultatet af en række storpolitiske og dynastiske begivenheder. Forfatteren ser på, hvordan det lykkedes Christian 9. at blive et nationalt ikon og analyserer børnenes roller og indflydelse i europæisk politik.

SLÆGTSFORSKNING:

Jytte Skaaning & Bente Klercke Rasmussen:

Find din slægt – og gør den levende

Håndbog i slægtshistorie

Forlaget Bonderosen, 2003. 392 s. 248 kr.

Bogen henvender sig til både nybegyndere i slægtsforskning og de mere trænede. Læseren får en grundig indføring i emner som folketællinger, køb og salg af ejendomme, militære forhold og naturligvis de kirkelige handlinger såsom fødsler, dåb, vielser og begravelser. Man får en udmærket indføring i, hvad der ligger hvor – så man ikke spilder sin tid med at gå på det forkerte arkiv.

SKØNLITTERATUR:

David Liss:
Kaffehandleren

Cicero, 2003. 330 s. 299 kr.

En historisk roman, der udspiller sig i Amsterdam i 1659. Den portugisiske jøde Miguel Lienzo, der er flygtet fra inkquisitionen i Portugal, er børsrådgiver og har tabt store summer på et mislykket sukkereventyr. Han bliver kompagnon med enken Geertruid Damhouder, der ser store muligheder i at handle med det nye og besynderlige produkt kaffe, der så småt er begyndt at brede sig på det europæiske marked.

Dorrit Willumsen:
Bruden fra Gent

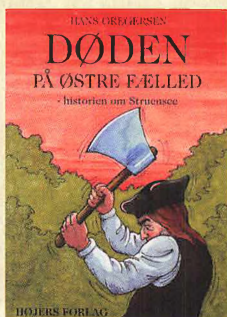
Cyldendal, 2003. 264 s. 275 kr.

En historisk roman om Elisabeth – yngste datter af ærkehertug Filip af Østrig – der i 1514 som 13-årig bliver gift med Christian 2. Men kongen giver i den første tid det meste af sin opmærksomhed til sin elskerinde Dyveke, datter af hans rådgiver Sigbrit. Langsomt vinder Elisabeth dog kongens kærlighed og står ham bi i medgang og modgang, også da han drives i landflygtighed.

FOR BØRN:

Hans Gregersen:
Døden på Østre Fælled
Historien om Struensee

Højer, 2003. 63 s. 158 kr.

I bogen fortælles historien om Struensee og hans korte tid hos hoffet i Danmark. Bogen indledes med et kapitel om henrettelsen i 1772, og herefter oprulles hele den forudgående historie. Bogen er illustreret med tegninger samt fotos af malerier og stik af de implicerede personer og indeholder desuden faktabokse. Kan læses fra ca. 12 år.

BESÆTTELSEN OG ERHVERVSLIVET

Foredragsrække på Det Kongelige Bibliotek
Fem forskere sætter fokus på et af de hidtil mindre belyste kapitler i dansk besættelsestidshistorie og fortæller om vilkårene inden for bl.a. landbrug, fiskeri, entreprenørvirksomhed og industri.

onsdag 14. april kl. 19

Dronningesalen

DANSKE ENTREPRENØRER MELLEMTYSK OG ALLIERET KRIGSINDSATS

Steen Andersen, Copenhagen Business School
pris 50 kr.

onsdag 28. april kl. 19

Dronningesalen

FISKERIET UNDER BESÆTTELSEN 1940-1945

Niels Wium Olesen, Aarhus Universitet
pris 50 kr.

onsdag 5. maj kl. 19

Blixen

LANDBRUGET UNDER BESÆTTELSEN 1940-1945

Mogens R. Nissen, Syddansk Universitet
pris 50 kr.

onsdag 19. maj kl. 19

Blixen

DANSK INDUSTRI OG DEN ØKONOMISKE SAMARBEJDSPOLITIK UNDER KRISE OG KRIG

Søren Toft Hansen, Aalborg Universitet
pris 50 kr.

Onsdag 26. maj kl. 19

Blixen

INDUSTRIENS MÆND: NETVÆRK OG OVERLEVELSE I KRIGSTID

Joachim Lund,
Copenhagen Business School
pris 50 kr.

Yderligere information på www.kb.dk
Billetter via BILLETnet tlf. 7015 6565 / www.billetnet.dk
Direkte billetsalg i Diamanten fra 1 time før arrangementet

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Søren Kierkegaards Plads · København · www.kb.dk

D E T

K G L

B I B

L I O

T E K

ONLINE – 150 år på nettet

Post & Tele Museums nye særudstilling *ONLINE – 150 år på nettet* giver besøgende chancen for at stifte nærmere bekendtskab med fænomener som kærlighed online, kommunikationsstress, investeringsrus og chat, dengang de *virkelige* var nye: Da den elektriske telegrafi tog verden i sin favn. For Danmarks vedkommende begyndte det netop i år for 150 år siden.

Når du træder ind i udstillingen, stifter man indledningsvis bekendtskab med telegrafen i sin vorden. Mange spændende historier udspringer sig i årtierne op til midten af 1800-tallet, hvor opdagelser og opfindelser skabte grundlag for udviklingen af en elektrisk telegraf bestående af elektriske signaler, apparater og kabler. Se eksempelvis William Cooke og Charles Wheatstones fem-nåls visertelegraf, og prøv kræfter med den – digitalt naturligvis.

Historien fortsætter med fortællingen om Samuel Morse og transmissionen af de første prikker og streger mellem Washington og Baltimore d. 24. maj 1844. I 1851 var verdens første søkabel blevet lagt under den engelske kanal. Dette var startskuddet til anlæggelsen af den første danske linie, hvor bælteerne skulle passeres. Danmark var koblet på et hastigt voksende europæisk net.

Erhvervsmanden C.F. Tietgen dannede i 1869 Det Store Nordiske Telegraf-Selskab, der i de efterfølgende årtier kom til at stå bag anlæg og drift af forbindelser til Norge, Sverige, Finland og Rusland – og i sidste ende helt til Japan og Kina. Danmark blev således et knudepunkt i et verdensomspændende telegrafnet, der nåede jorden rundt med forbindelsen på tværs af Stillehavet i 1906.

De mange fantastiske historier om verdens første Internet kan ikke mindst opleves i kraft af museets store skat af originale genstande samt spektakulære lån fra ind- og udland. Dertil kommer et enormt billedmateriale og en række nyudviklede digitale input.

Udstillingen *ONLINE – 150 år på nettet* kan opleves på Post & Tele Museum, 4. sal, i perioden 3. februar – 19. september 2004.

Post & Tele Museum
Købmagergade 37, Postboks 2053
1012 København K
Tlf. 33 41 09 00
www.ptt-museum.dk

SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Vesterport kort før nedrivningen i 1858.

De københavnske broer

Måske I kan hjælpe med følgende mysterium: Hvorfor hedder broerne i København det, de hedder? Østerbro burde rettelig hedde Nørrebro. Nørrebro burde hedde Vesterbro. Vesterbro burde hedde Sønderbro. Sønderbro burde hedde Østerbro. Hvad gik der galt for kompasset, eller er det muligt at finde det geografiske punkt, hvor alle fire navne giver mening?

Med venlig hilsen
Claus Nielsen

Svar

Der er ikke gået noget galt med kompasset, når de københavnske brokvarterer har fået deres betegnelser efter de fire verdenshjørner. Det er såmænd bare det, at det er byens middelalderlige porte og navngivningen af dem, der er den egentlige årsag til miseren. De tre middelalderlige byporte var Vesterport, Nørreport og Østerport. Vesterport var udfaldsvejen mod vest, Nørreport var udfaldsvejen mod nord, og Østerport lå, hvor Østergade nu løber ud i Kongens Nytorv – nogenlunde mod øst, og som udfaldsvej til et område med haver og skibsbroen Sct. Annæ bro. Der var ingen vej langs stranden nordpå før meget sent. Lille Strandstræde kan måske siges at være den sidste rest af denne vej. Sådan så det ud i slutningen af middelalderen og frem til ca. 1630.

Det er Christian 4., der bringer uorden i de københavnske

verdenshjørner. Da han begynder byens udvidelse, og det nye voldforløb fra Nørreport til Kastellet bliver bygget, bliver Østerport – med navn og funktioner – flyttet ud til en placering tæt på Kastellet, og altså mere nordligt end Nørreport. Områderne udenfor de tre porte bliver til Vesterbro, Nørrebro og Østerbro – og ordet *bro* skal her forstås i betydningen *vej*. Det er nemlig de tre vejforløb, der siden giver navn til de forstæder, som opstår udenfor murene, men som på grund af demarkationsbestemmelserne (der skulle være frit skudfelt fra voldene) kun måtte have bebyggelse, der kunne brændes af, når fjenden var i landet.

Det permanente, og det, der giver navn, er altså vejforløbene; de tre »broer« er samtidig byens høtorve. Først efter 1850 kan en egentlig bydannelse begynde i disse områder – og da er navnene så indgroede, at det ikke er muligt at rette op på det københavnske kompas. Sønderbro kommer først da til som en komplettering af de eksisterende forstadsnavne – men også i løbende konkurrence med Amagerbro, der i virkeligheden er en ældre betegnelse, der også betegner udfaldsvejen til Amager fra Amagerport på Christianshavn.

Karsten Gabrielsen
Arkivar, Landsarkivet for Sjælland,
Lolland Falster og Bornholm

Hvor stammer rumlepotten fra

Jeg har både hørt og set en rumlepotte, men hvor stammer den tradition fra? I har skrevet, at man brugte den til nytår for at larme, men hvorfor? Hvem har i det hele taget fundet på den? Christian 2.? Håber I kender svaret...

Kærlig hilsen
Astrid Bjørn

Svar

Rumlepotten er et almindeligt folkeligt instrument, som har været kendt i Europa siden 1500-tallet. Det vil sige, at den har været kendt på Christian 2.s tid, men det er næppe ham, der har skabt selve instrumentet. Den består af en lerpotte, hvis åbning er dækket af en dyreblære, i Danmark er det som regel en svineblære. Igennem skindet er der stukket en fjer eller en pind, der gnides med våde fingre. Herved bringes skindet i svingninger, og en brummende lyd opstår.

I Sønderjylland og i Nordtyskland har den været brugt af børn, der nytårsaften og hellig trekongers aften gik rundt og tiggede æbleskiver og lign., mens de sang: »Jomfru, luk din dør op, vor rummelpot vil ind«. Traditionen har eksisteret til et

SPØRGE – KASSEN

SPØRGE – KASSEN

stykke op i 1900-tallet. Rumlepotten blev brugt i stedet for vore dages nytårsfyrværkeri. I forbindelse med vigtige skel, såsom årsskifte, var dæmoner og forskellige onde kræfter særligt farlige. Derfor blev der larmet med rumlepottes og afskudt geværer for at holde al ondskab borte.

Anders Chr. N. Christensen
Mag. art. i folkloristik, tilknyttet
Dansk Folkemindesamling

Litteratur:
H.F. Feilberg, *Dansk Bondeliv*. 1889.
Else Marie Kofod, *Politikens bog om Skik og brug*. 1999.

Begravelser i kirkerne

I forbindelse med restaurering af Saksøbing kirke er der fundet et lag af ben m.m. fordelt over hele kirken. I en gammel skoleprotokol fra Latinskolen (1696-1732) fremgår, at disciple og kirketjener modtog penge for at foranledige begravelse i selve kirken, og en sommer måtte man lukke kirken på grund af lugt. Hvornår blev det forbudt at foretage begravelse i kirken?

Med venlig hilsen
Chr. Lorentzen

*Gravsten fra Nim Kirke, o. 1622 over
birkefoged Christopher Hølgersen og
hans hustru Marine Pedersdatter.*

Svar

I mange kirker findes der endnu i dag gravstene i kirkegulvene, som kirkegængere og besøgende ikke kan undgå at træde på. Disse er levn fra dengang, da den fremstående del af befolkningen havde mulighed for at blive gravsat inde i kirken. Dette

gav kirkerne indtægter, men det var til stor sundhedsfare, og det medførte i mange tilfælde stank i kirken.

Med en forordning af 22. februar 1805 søgte man at stoppe for disse begravelse. For eftertiden måtte der ikke indrettes nye begravelsespladser i kirkerne, hverken i Danmark eller i Norge. Problemet var herefter, om der måtte hensættes nye lig i de eksisterende gravsteder. Kirkens foresatte skulle forhandle med ejerne af gravstederne og forsøge at overtale dem til at opgive at hensætte nye lig i kirken. De skulle til gengæld tilbydes de bedste pladser på kirkegården, og de skulle fortsat have tilladelse til at anbringe epitafier i kirken (mod betaling naturligvis).

Hvis disse forhandlinger ikke gav noget resultat, måtte de eksisterende gravsteder i kirkerne stadig benyttes, men intet lig måtte nedsættes, medmindre det var balsameret, eller det fra dødsdagen havde været anbragt udenfor kirken i mindst to år. Det kunne da i mellemtiden placeres enten i et kapel eller i en særlig opført bygning på kirkegården.

Forordningen fra 1805 fik efterhånden bugt med begravelse inde i kirkerne, men der kunne stadig være problemer med gravkapellerne. Kirkesynsloven af 1861 havde således en bestemmelse om, at de gravkapeller, der var åbne ind mod kirken, eller gravhvelvinger under kirkens gulv ikke måtte »fordærve luften i kirken eller volde træk«. Hvis kirkesynet fandt, at forholdene ikke var betryggende, kunne det forlange, at kapellet blev afmuret, og kisterne flyttet, og hvis kisterne ikke var bevaringsværdige, kunne disse nedsænkes på kirkegården. Dog skulle man sikre sig, at der ikke var arvinger, hvis ret kunne krænktes. Loven var også opmærksom på, at der kunne være gravminder, som man burde værne om. Hvis der på kisterne var metalplader med indskrifter, våbenskjolde og lignende, så skulle disse aftages fra kisterne, før de blev nedsænket på kirkegården og opbevares i kirkerne.

Også for København og Christianshavn bestemte en rådstueplakat af 24. april 1851, at lig kunne nedsættes i kapellerne, som fandtes ved kirkerne. Betingelsen skulle dog være, at de blev placeret i gravhvelvinger, der straks efter begravelsen blev tilmuret. Ellers måtte ligene være balsamerede eller indesluttede i hermetisk lukkede metalkister.

De mest kendte kapeller med gravsteder findes i Roskilde Domkirke, hvor de kongelige regenter fra Dronning Margrethe 1. og indtil Christian 10. er gravsat (Margrethe dog i selve kirken). Da kapelkapaciteten derefter var opbrugt, blev der indrettet en ny gravplads udenfor kirken til Frederik 9. og Dronning Ingrid.

Erik Nørr
Arkivar, dr.phil. Landsarkivet for
Sjælland, Lolland Falster og Bornholm

Druk og druknede chaluproere

– En drukneulykke og hvad
vi kan lære af den

Et drikkelag og en druknet kvartermesters uniform kan fortælle os meget om hverdagen blandt Søetatens folk i 1700-tallets anden halvdel. Og Kaptajn Peter Schiønning's dagbøger giver et godt indblik i, hvor dyrt og besværligt det var at få en søofficers mandskab til at se standsmæssigt ud.

Når man kigger nærmere på ovenstående billede, ser man, at der over de fine damer og herrer, som er med om bord som passagerer i chaluppen, er anbragt en skibsparaply med grønt dækken. Som nævnt i artiklen havde Schiønning også sådan en, som Lütken købte på auktionen. Den kostede kun en enkelt rigsdaler.

Anonym gouache ca. 1750, Bymuseet, uddeponeret på Orlogsmuseet.

Den 18. juli 1770 skete der en drukneulykke ud for Skovshoved. Kaptajn Peter Schiønning havde været i land om eftermiddagen på det populære udflugtsmål Gyldenlund (parken omkring Charlottenlund Slot), hvor han havde spadseret sammen med familie og venner. Efter tre timers tid vendte Schiønning tilbage til sit skib, fregatten Hvide Ørn, som det år lå som flådens vagtskib i Sundet. Vagtjenesten i Sundet var bestemt ikke den mest spændende udkommandering, man kunne få som søofficer, men der var til gengæld den behagelige mulighed for hyppige besøg i land. Således altså også på denne høj-sommerdag, hvor Schiønning diventerede sig i parken.

I Skovshoved ved den lange stenbro havde kaptajnens chalup ventet på, at han skulle transporteres tilbage til sit skib. Imidlertid havde de gode chaluproere ikke kedet sig i ventetiden. Skovshoved havn var dengang som i dag et ganske lystigt sted om sommeren. Vejret har vel været varmt, og roerne tørstige efter roturen ind til land.

I sin dagbog skriver Schiønning, at roturen tilbage begyndte om aftenen klokken otte. Vejret var godt, men en del strøm besværede roningen. Desuden var chaluproerne trætte og fulde. Især bådens kvartermester Ole Jacobsen havde taget godt for sig af de våde varer.

Da klokken nærmede sig ti om aftenen, var chaluppen en kabellængde fra Hvide Ørn (ca. 185 meter). Men på grund af strøm og mandskabets berusede tilstand drev chaluppen bort fra skibet. Schiønning besluttede derfor at kaste en trosse over til en ankerligger, der lå nær ved, så man i det mindste ikke drev længere bort fra skibet. Her kunne mandskabet hvile sig lidt, mens Schiønning gik på visit om bord på ankerliggeren. Det var en vestindiensfarer, og dens kaptajn var »en artig og høflig mand«, som bød Schiønning ned i sin kahyt i den agterste del af skibet. Først havde Schiønning flyttet chaluppen fra siden af skibet, hvor den ikke lå helt godt, og fortøjet den agten for vestindiensfareren.

Den selvsikre søofficer Peter Schionning som Johan Hörner portrætterede ham i 1762. Hans dagbøger og efterladte papirer er den absolut rigeste biografiske kilde til den danske Søetat i slutningen af 1700-tallet.

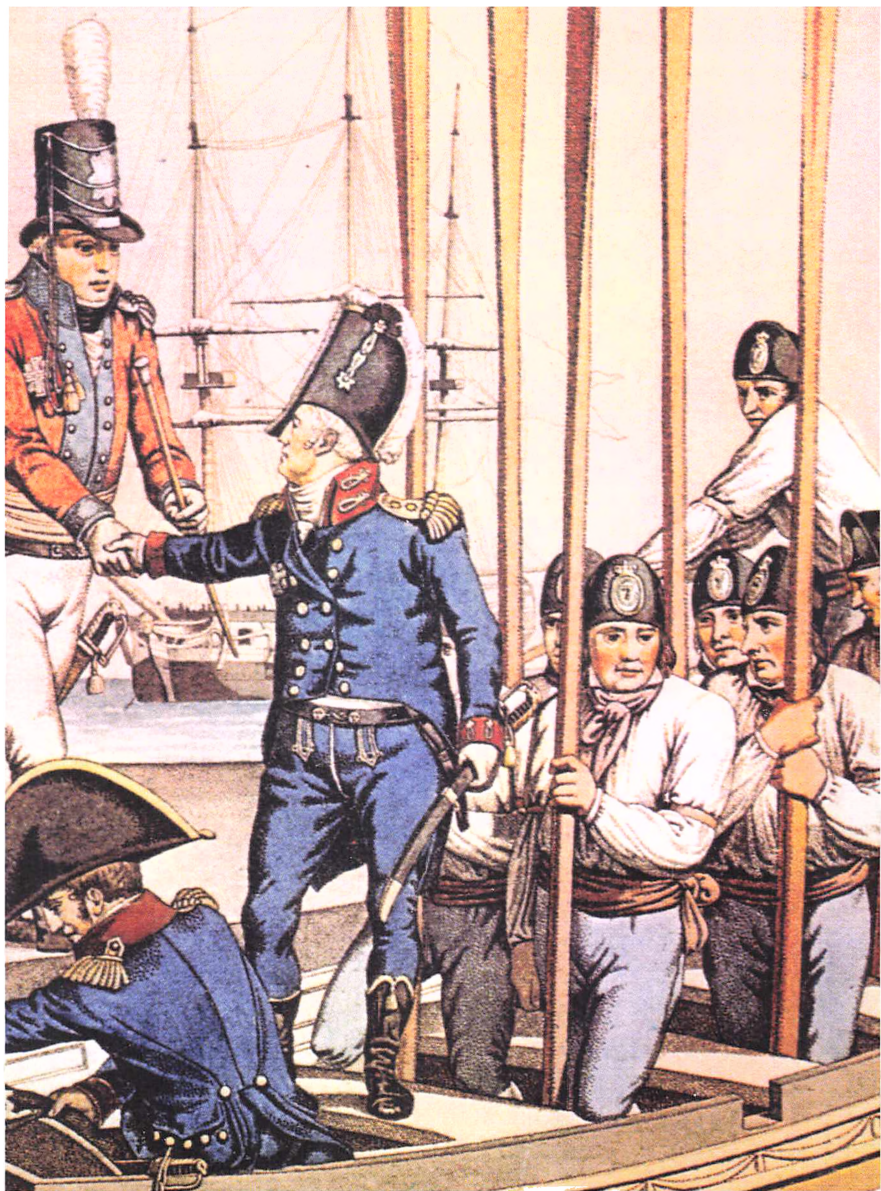
*Frederiksborgmuseet,
uddeponeret på Orlogsmuseet.*

Bedst som de to kaptajner sad og underholdt sig i kahytten, hørte de en alarm fra chaluppen. Schionning var bange for, at man havde sluppet chaluppens fortojning, og gik op på dæk for at se efter, hvad der var på færde. Nede fra chaluppen råbte mandskabet, at kvartermesteren var faldet over bord, da han var på vej over i chaluppen fra skibets agterspejl, hvor han formodentlig havde tilset fortojningen af båden. Han var faldet bagover og på hovedet i vandet.

Schionning lod straks chaluppen gøre løs, så dens besætning kunne søge efter kvartermesteren, der øjeblikkeligt var sunket og med strømmen drevet ud af syne. Efter et kvarters forløb vendte chaluppen tilbage, og mandskabet forsikrede, at de intet havde set til ham, og at han måtte være malet under af strømmen. Vestindiensfarerens jolle blev også sendt ud for at lede, men den fandt heller ingen kvartermester.

Efter denne hændelse begav chaluppen sig videre til fregatten uden kvartermesteren. Schionning noterede sig, at nu kunne folkene pludselig godt ro frem til skibet på et øjeblik, selvom vejret var det samme. Tilsyneladende var folkene nu blevet ædru.

Admiralitetets chaluproere 1801.

Udsnit af samtidig akvarel.

Mens de roede det sidste stykke vej, har roerne åbenbart vekslet nogle ord om, hvad der var sket. Schiønning skriver nemlig, at de kom på den tanke, at kvartermesteren *skulle* drukne, og at de simpelt hen ikke havde kunnet komme frem, før det var sket. Det er et interessant indblik i det menige mandskabs skæbnetro. Tanken om at have en »Jonas« om bord som ulykkesfugl findes den dag i dag om bord på skibe. Schiønning kunne ellers godt komme på andre mere rationelle forklaringer på ulykken. Ud over at kvartermesteren havde været besoffen, havde han nemlig netop den dag fået nye sko med glatte såler.

Kvartermesteren tilhørte ikke Schiønning's eget kompagni om bord på skibet. Han tilhørte officeren Daniel Billes kompagni. Og han fik ikke noget godt

skudsmål. Schiønning beskrev ham som »en ussel og drikfældig karl«. Da han sagde til Bille, at det gjorde ham ondt for hans kvartermester, svarede denne, »at han straks havde en at præsentere i hans sted, der var 10 gange saa god.« Kvartermesterens rolle var at holde »Orden og Skik« blandt det menige mandskab. Og der er ikke meget, der tyder på, at kvartermesteren udmærkede sig specielt i den retning.

Af særlig interesse for nærværende artikel er Schiønning's afsluttende beklagelse over sit eget tab ved ulykken: »Han havde min nye kvartermesterkjole med nogle sølvgaloner på, en bred kvartermesterkæde, som dog ikke var ægte sølv; manchetskjorte etc. Så det var mig dog et tab af [op] mod 40 rigsdaler.«

Ud over at være en tilsyneladende noget kynisk kommentar om en nylig afdød person, rummer de anførte linier nogle påfaldende oplysninger, både om mandskabets uniformering om bord på kongens skibe og om søofficerers økonomi i almindelighed i slutningen af 1700-tallet. Det kan lyde underligt, men vi ved faktisk ikke meget om Søetatens uniformering på dette tidspunkt. Officerernes uniformer har vi nogenlunde kendskab til fra kongelige resolutioner og samtidige portrætter. Men underofficerers og det menige mandskabs uniformering er kun lidet kendt. Det er ellers ikke en helt uvæsentlig detalje, idet mangelfuld beklædning kan bidrage til at forklare de relativt dårlige sundhedsforhold blandt mandskabet.

Det er også interessant, at Schiønning personligt har investeret i sin kvartermesters uniform. De 40 rigsdaler repræsenterede en ganske betragtelig værdi i samtiden; især når man sammenholder Schiønning's daværende årsindtægt på ca. 250 rigsdaler med prisen for denne ene uniform. Nærmere kildestudier viser dog, at kaptajnens udgifter til uniformsindkøb blev refunderet i form af »kostpenge« fra Søetaten. Men Schiønning's ærgrelse over det tabte beløb må forklares ud fra, at han næppe har kunnet regne med at få refunderet kvartermesteruniformen en gang til.

Om datidens uniformsbestemmelser ved vi blandt andet, at der i 1769 blev givet kongelig tilladelse til, at enkelte »særligt kvalificerede højbåds mænd«, »de skikkeligste og mest meriterede«, kunne anlægge guldgaloner om hatten og kårde ved siden. En kvartermester rangerede ganske vist et trin højere end en højbådsmand. Men han var stadig kun en underofficer. Med det ovenstående skudsmål in mente må man sige, at det næppe kan være Ole Jacobsens særlige kvalifikationer, der har berettiget ham til den fornemme uniform.

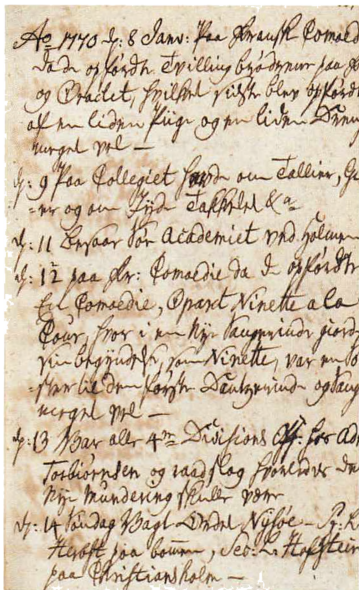
At Schiønning selv havde bekostet den dyre uniform til kvartermesteren var strengt taget hans eget problem. For i den kongelige resolution af 28. december 1722 vedrørende uniformering, er det udtrykkeligt bestemt, at underofficerernes uniform skal være bedre (finere) end de meniges, men at underofficererne også selv skulle bekoste prisforskellen, ud over de 9 rigsdaler, som ellers blev givet per mand (se faktaboks). Det må antages, at de overordnede officerer af egen drift personligt har betalt for en finere uniform. Der har vel været en vis prestige i at have en fornemt ekviperet kvartermester.

Det kan da heller ikke overraske, at officerer, der lod sig transportere i land eller over til andre skibe, ikke ønskede at lade sig se med uordentligt klædte matroser ved årerne. Det vil fremgå af det følgende, at chaluproeruniformerne lader til at have været ekstraudstyr ud over standarduniformerne.

FAKTA:

Det faste mandskab om bord på skibene og i land var inddelt i 4 divisioner á 1.000 mand. Divisionernes folk fik udleveret uniform hvert tredje år. Man kunne kende forskel på de enkelte divisioner ved farven på deres opslag (hhv. røde, gule, grønne og hvide). Det var Søetaten, der betalte for disse munderinger på den måde, at de enkelte chefer fik bevilget 9 rigsdaler per mand i deres division hvert 3. år. Disse penge skulle bruges til en klædesdragt (klæde=uld), som blev brugt ved tjenesten i land. Derudover fik det faste mandskab en sejldugsarbejdsdragt udleveret en gang årligt. Det var ikke tilladt det menige mandskab at bruge klædesdragten om bord. Her måtte kun bruges sejldugsdragten.

Første side fra dagbogen i 1770. Her nævnes blandt andet nogle af Schiønnings mange teaterbesøg.

Det Kgl. Bibliotek

Bevarede kvartermesteruniformer fra slutningen af 1800-tallet.

Skibsparaply og uniformer på auktion

Med de relativt få skriftlige kilder og endnu færre billeder fra flådens glansperiode i slutningen af 1700-tallet er man henvist til heldige fund af spredte oplysninger om uniformeringen, hvis man ønsker at sætte sig grundigere ind i emnet.

Peter Schiønnings udførlige dagbøger og optegnelser er netop sådan en sjælden kilde. Ikke blot skrev han dagbog, han gemte også på andre kilder til sin egen og sin tids historie. Blandt andet gemte han auktionskataloget, da han solgte store dele af sin ejendom i forbindelse med, at han blev degraderet som »uværdig til kongelig tjeneste« efter at have mistet en konvoj i 1780. Det er en helt anden og ikke mindre spændende historie. Men her skal vi nøjes med at se på, hvad der står i auktionskataloget.

Blandt porcellænsservice, kobbertøj og meget andet, bl.a. »en skibsparaply paa fod med overdækken«, finder vi netop udstyr til chaluproere. Blandt dette tilbehør er »sluproer hynder stoppet med krølhaar, betrukket med rødt blommet (blomstret) plyds«. Det blev købt af kaptajn Otto Lütken for 5 rigsdaler og 64 skilling. Roerne skulle sidde behageligt.

Derefter optræder 10 henholdsvis gamle og nye sluproerskjorter og -bukser. De blev også købt af kaptajn Lütken. Dog var det kommandørkaptajn Henrik Gerner, der løb med de 10 nye »røde haardugsskierfer« til en pris af 7 rigsdaler og 8 skilling. Men Lütken fik sig alligevel 10 gamle skærfer for sølle 96 skilling. Her danner der sig et billede af en uniform med hvid skjorte og rødt skærf om livet.

I det hele taget løb Henrik Gerner med meget af chalupudstyret ved auktionen. Han købte nemlig også de ti søgrønne hatte med smalle søltresser og en kvartermandshat med brede søltresser for 7 rigsdaler og 10 skilling og, som om det ikke skulle være nok, 10 fløjskasketter for 5 rigsdaler, og så blev der smidt en kurv med en del gamle kasketter og 11 hattefjer med ind i handelen! Henrik Gerner var på dette tidspunkt avanceret til fabrikmester ved Søetaten og skulle som sådan ikke ud at sejle mere. Men han havde nok ofte behov for at blive roet over havnen for at besigtige sine skibe, mens de var under bygning ude på Holmen. Derfor havde også han brug for standsmæssigt klædte roere.

Otto Lütken var netop blevet udnævnt til kaptajn. Han havde således brug for den slags repræsentativt udstyr til fremtidige udkommandoer. Og med udnævnelsen til kaptajn havde han nu også økonomi til den slags repræsentation. Så han købte alt sølvtojet. Først og fremmest en kvartermandspibe »med 2de skilte og kæde« på en samlet vægt af 28 $\frac{3}{4}$ lod sølv for 20 rigsdaler og 92 skilling. Dertil 10 sølvskilte til kasketter for 5 rigsdaler og 31 skilling og en billig forsølvet kvartermandspibe med kæde og et skilt.

Med sølvskilt i kasketten

Der findes i dag kun meget få originale kvartermesterskilte, hueskilte og bådsmandspiber bevaret. En grund til, at sådanne skilte og piber ikke er bevaret, kan være, at de har været helt personlige for den enkelte officer. Herved er de automatisk blevet forældet og kasseret, når officeren gik på pension. Her får vi endnu en gang en hjælpende hånd fra Schiønnings iver for at bevare arkivalier. I hans særdeles udførlige husholdningsregnskab har han på en side anført udgifterne til, hvad »chalupsequipagen« kostede i netop 1770. Her optræder bl.a. »10 sølv S« til chaluproernes kasketter til en samlet værdi af 15 rigsdaler. Det må tolkes som

»S« for »Schjönning«. I et auktionskatalog, som Schjönning også har bevaret i sin samling, over stervboet efter schoutbynacht C.F. Flensborg, der døde i 1767, er der tilsvarende oplysninger. Flensborg efterlod sig nemlig en kvartermesterpibe med kæde og skilt med en vægt på 29 ¼ lod og »elleve bogstaver F med sløjfer og dopper til chaluproerkasketter« med samlet vægt på 45 ¼ lod sølv. Sådanne skilte har ikke kunnet genbruges, med mindre der stod en ny officer parat, der tilfældigvis havde et navn, der startede med samme bogstav. Hvis der i dag skulle findes sådanne bevarede sæt af bogstaver, er det i øvrigt langt fra sikkert, at de ville blive identificeret som hueskilte.

Af Schjønning's regnskab fremgår den interessante detalje, at han brugte sit forbogstav ikke blot på de fine chaluproerkasketter, men at man også genfandt S'et i en billigere messingudgave på hans travaljeroeres kasketter. Travaljechaluppen er, som det fremgår af navnet, en arbejdsbåd – altså et mindre fornemt fartøj end chaluppen. Ikke desto mindre har kaptajnen ment, at det var praktisk, hvis man kunne se, hvilket skib roerne var fra, når de var i land. Denne type fartøjer anvendtes eksempelvis, når der skulle hentes tønder med frisk vand inde fra land.

Vi kan nu danne os et billede af chaluproernes uniformering – i hvert fald om bord på Peter Schjønning's chalup. Men var uniformerne lige så individuelle som sølvskiltene? Det ville vi ikke kunne udtale os om, hvis ikke det var så heldigt, at der rent faktisk findes flere samtidige billeder af chalupper og deres roere. Blandt andet en anonym gouache fra 1750'erne, hvorpå der blandt andet er afbildet en chalup med roere ved årerne (se billede s. 30). På dette billede ses det tydeligt, at disse bærer hvide skjorter og mørke hatte. Det anes svagt på billedet, hvor chaluppen ror foran dokken på Christianshavn, at hver enkelt roer har et skilt på kasketten. Det ses også, at kvartermesteren har brede sølgaloner på sin hat. Hvis man går rigtig tæt på ses også, at roerne har et rødt skærf om livet. Det er altså kraftige indikationer på, at der fandtes en standardiseret chaluproeruniform i 1700-tallet. Den findes bare ikke omtalt i de officielle kilder.

Søofficerernes statussymboler

Vi kan nu konkludere, at søofficererne på Peter Schjønning's tid i anden halvdel af 1700-tallet havde frihed til at udstyre deres egne besætninger med uniform og personlige kendetegn i form af sølvskilte. Vi kan også tilføje, at der blev lagt betydelige økonomiske midler i dette udstyr. Samlet løb Schjønning's indtægter fra det bortauktionerede chaluproerudstyr op over 75 rigsdaler. Men af hans regnskabsbog fremgår det, at den samlede nyanskaffelsespris var på hele 113 rigsdaler og 7 skilling. En så stor udgift var ikke så lidt for en søofficer, hvis samlede årsgage var på ca. 250 rigsdaler. Men det skal ses i lyset af, at udgiften blev dækket via udbetalinger fra »Zahlkammeret«.

1700-tallets lønninger for søofficerer er svært gennemskuelige. Grundlønnen var på ca. 250 rigsdaler for en kaptajn. Men da Schjönning fik sin udkommando med vagtskibet *Hvide Ørn*, fulgte der en bonus med. For den tid, han var udkommanderet med vagtskibet, modtog Schjönning i alt 244 rigsdaler og 50 mark. Hertil lægges forskellige enkeltbeløb »annammet fra Zahlkammeret«, så hans samlede indtægt for året 1770 løb op over 1.000 rigsdaler. Men ud af dette beløb skulle han så også betale for hele mandskabets kost. Morsomt nok fremgår det også af

Sølvskilt for Admiralitetets chaluproere. For 1800.

Orlogsmuseet

FAKTA:

Af artiklen fremgår at det, vi i dag kender som bådsmandspiben, allerede eksisterede i 1700-tallet. Brugen af piben lader til at have sneget sig ind i Søetaten som et privatfinansieret fænomen. Bådsmandspiber optræder ikke i de officielle kilder. Skikken med at »pibe faldereb« som hilsen for standspersoner omtales eksempelvis ikke i de generelle regler for »honeurs« i Frederik 5.s Søekrigs Articles Brev fra 1752. Der findes enkelte bevarede eksemplarer af danske bådsmandspiber fra 1700-tallet. Og faktisk kan man i Orlogsmuseets udstilling se en pibe med tilhørende kvartermesterskilt fra ca. 1745, der har været anvendt af kvartermesteren på Admiralitetschaluppen. Ligeledes findes der et sæt på 12 hueskilte fra 1700-tallet.

De kongelige chaluproere 1866. Det er værd at bemærke, at chaluproerne som den eneste gruppe i flåden brugte skærf, ikke blot i 1700-tallet men også senere, som det ses her.

Orlogsmuseet

regnskabet, at Schiønning bl.a. afregnede for vask af chaluproeruniformerne. I 1770 kostede denne tøjvask i oktober eksempelvis 3 mark og 8 skilling.

I kaptajnens regnskabsbog er hans private husholdningsbudget blandet med de tildelte kostpenge. Dette afspejler i nogen grad den komplicerede økonomiske virkelighed blandt flådens officerer. Det må nemlig konstateres, at der i nogen grad var en sammenblanding af privatøkonomi og offentlige midler. Det førte blandt andet til, at Schiønning personligt kunne indkassere værdien af chaluptøjet, da han satte det på auktion.

Det er tankevækkende, at man i den højt centraliserede danske enevældes flåde tolererede, at de enkelte officerer markerede deres status med personligt udstyrede chalupper. Hvis man skal sammenligne fænomenet med noget, må det være de ekvipager, som adelige i samtiden lod sig befordre i. Vognenes tilhørende følge af ryttere og tjenere var også uniformeret i herskabets liberi. Man må dog konstatere, at officerernes statussymbol blev finansieret af staten. Og på trods af

Den hvide Kongechalup fra 1780. Schiønnings chalup har langt fra været så fornemt dekoreret som denne, men chaluppen er i dag den eneste bevarede fra Schiønnings tid.

Orlogsmuseet

mangelen på en klar forordning om chaluppernes udstyr lader der til at have været meget faste konventioner om netop dette udstyr. Billeder og skriftlige kilder giver et samstemmende billede af en »uofficiel standard«. Så man kan sige, at der slet ikke var brug for en forordning. Den enkelte officers iver for at hævde sin personlige status sørgede for, at han holdt sine roere smukt klædt inden for en generel konvention.

Der var nu en grænse for, hvor ødsel en kaptajn kunne være med sin kvartermesters uniform. Da den berusede Ole Jacobsen faldt i vandet hin julidag i 1770, var han iført en fin søblå kvartermesterkjole med carmoisinrød krave og opslag med sølvgaloner på til en samlet værdi af 15 rigsdaler. Men da Peter Schiønning gik den sure vej til skrædderen for at købe en ny uniform til kvartermesterens afløser, valgte han at udstyre ham med en billigere grøn kjole med carmoisinrøde opslag og krave med sølvgaloner. Den kostede under det halve, nemlig 7 rigsdaler og 3 mark. At den var grøn og ikke blå har åbenbart ikke været noget problem. Det var trods alt op til den enkelte kaptajn, hvor fornemt han ville udstyre sin chalups folk.

Jakob Seerup er museumsinspektør ved Orlogsmuseet

Litteratur:

Borg, E., *Den danske marines uniformer gennem tre århundreder*, 1974.

Gøbel, Erik, Orlogsfregatten »Bornholm«s konvojrejse til Vestindien 1780-81, i *Maritim Kontakt* nr. 13, Kbh. 1989, s. 17 ff.

Andrésen, Cyril, Baadsmansspiben, i *Marinehistorisk Tidsskrift* nr. 3, 1989 s.15ff.

Kilder:

Schiønnings dagbogsoptegnelser fra 18. juli 1770 m.m. Det Kongelige Biblioteks Håndskriftssamling.

Alt for fædrelandet

LEON JESPERSEN OG CHRISTIAN LARSEN

En af 1650'ernes centrale politiske skikkelser var rigsråd Christen Skeel. Hans bevarede dagbog giver et godt billede af den konservative politiker, men også af adelsvældens sidste årti, der var præget af brydninger mellem konge og rigsråd, af pengemangel og af krig med svensken.

Christen Skeel (1603-1659) var en af adelsvældens trofaste forsvarere, og både som landkommissær i 1640'erne og som rigsråd i 1650'erne indtog han en central position blandt sine konservative standsfæller. Fra sin optagelse i rigsrådet i 1649 og frem til sin død førte Skeel en dagbog, som er en vigtig kilde til datidens politiske historie. Optegnelserne belyser Skeel som den konservative adelsmand, han var, men også som en mand med en oprigtig vilje til at hjælpe sit betrængte fædreland.

»Af meget ædel, fornem og gammel dansk adel«

Christen Albretsen Skeel blev født den 27. juli 1603 i Ribe. I ligprædikenen fra 1659, hvor der berettes om hans liv og levned, opregnedes alle anerne, men kun tilbage til oldeforældrene, »efterdi det herforuden såvel de bedste som de fleste her udi riget fuld vel vitterligt er ham både på fædrene og mødrene slægt af meget ædel, fornem og gammel dansk adel at være kommen«. Hans forældre var Albret Skeel, lensmand på Riberhus, og Birte Friis. Albret Skeel tilhørte kredsen af storgodsejere. Han blev i 1616 optaget i rigsrådet og samtidig udnævnt til rigsadmiral. Christens farfar Christen Skeel havde også været rigsråd, og 1627 blev Christens farbrødre Otte og Jørgen Skeel optaget i rigsrådet.

Vel hjemkommet efter den obligatoriske udlandsrejse håbede den unge Skeel på et offentligt embede, men først i 1638 opnåede Skeel embede, da han blev valgt til landkommissær for Sjælland. Landkommissærinstitutionen var blevet oprettet samme år på foranledning af vrede, unge adelsmænd, der vendte sig mod statsmagtens stadig stigende indgreb i og regulering af samfundet og derfor ønskede at beskytte velerhvervede adelsrettigheder. De 12 landkommissærer kom til at spille en betydelig rolle i 1640'erne, fordi de kontrollerede den finansielle forvaltning af militæret.

Venteperioden benyttede Skeel til at stifte familie og samle gods. I 1630 giftede han sig med Birgitte Rud. Samme år døde Skeels far, og han overtog godserne Fussingø og Holbækgård. I 1639 arvede Birgitte halvdelen af Vallo, og senere købte Skeel den anden halvdel. Med kone nr. to, Margrethe Lunge, fik han herregårdene Odden og Stensbæk. Hertil kom Gl. Køgegård, delvis arvet, delvis købt i 1630'erne, og Bodum Bisgård. I 1647 havde Skeel gods for over 1.600 tønder hartkorn. Til sammenligning kan det anføres, at en adelsmand i gennemsnit havde gods for ca. 600 tønder hartkorn.

Valgt til rigsrådet med det største antal stemmer

Som følge af Christian 4.s egenmægtige optræden blev kongemagtens magt begrænset i 1648, da Frederik 3. besteg tronen. Kongen skulle nu indhente rigsrådets samtykke, hvis han ville udskrive skatter, ændre toldsatter, erklære krig, afslutte traktater eller ændre vilkårene for lensmændene. Samtidig blev også kongens frie ret til at vælge rigsrådet indskrænket. Da den nye håndfæstning forhøjede antallet af rigsråder, skulle der vælges fem nye medlemmer. Ved valget i juli 1648 fik Skeel det største antal stemmer: 107, og hans popularitet ses af, at han høstede mange stemmer i alle landsdele. Rigsrådet indstillede han derfor til kongen, der i juli 1649 udnævnte ham til rigsråd. Samtidig blev han lensmand på Tryggevælde, der lå belejligt tæt på hans gods Vallo.

Som »yngste« medlem af rigsrådet overtog han hvervet som sekretær og førte

Christen Skeel 1603-1659.

Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot

Med underskrivelsen af den Westfalske Fred i 1648 sluttede 30-årskrigen, der havde kostet Danmark dyrt.

(London, National Gallery)

rigsrådets kopibog over ind- og udgående skrivelser. Langt mere interessant er dog den politiske dagbog, han påbegyndte i juli 1649. Dagbogen, der opbevares i Rigsarkivet, indeholder optegnelser om forhandlingerne på rigsrådsmøderne. Først og fremmest er den en glimrende kilde til Skeel som politiker. Igen og igen støder man på »mit betænkende var«, »synes mig«, »mit underdanigste ringe betænkende«. Optegnelserne viser Skeel som dybt forankret i den konservative adelsideologi, men samtidig udstyret med et stort retsind og en stor patriotisme. Landets ve og vel lå ham meget sinde. Og i ligprædikenen kunne det derfor med rette siges: »Udi alle forberedte og andre publicus [offentlige] kommissioner, som denne salige mand var anbefalet, søgte han, hvilket enhver ham og berømmelig kan eftersige, alene Guds ære og det gemene [fælles] bedste: hvilket han og stedse af den kraft, Gud ham havde meddelt, med største forsigtighed, oprigtighed og flittighed befordrede: og derudover har erlanget [fået] og sig nu efterladt et ærligt og trofast patriots udødelige navn.« Men netop hans konservatisme satte grænser for, hvilke løsninger på tidens store problemer han kunne eller ville se.

Balance på statsbudgettet

Et hovedproblem igennem 1650'erne var det konstante underskud på statsbudgettet, dels foranlediget af Christian 4.s gæld, som sønnen arvede, dels udgifter i forbindelse med Christian 4.s begravelse og Frederik 3.s kroning i 1648. I 1650 blev gælden opgjort til 3,2 mio. rigsdaler, hvortil kom den norske gæld, gæld til statens leverandører samt den udenlandske gæld.

Skeel slog til lyd for, »at al unødig bekostning« afskaffes. Der skulle gennemføres besparelser inden for administrationen, på forsvarsområdet og i hofholdningen. Officerer og andre høje embedsmænd skulle i stedet for penge aflønnes med len – dog efter fortjeneste. Der var nemlig folk, der ufortjent fik løn, hvorimod der var »andre, som gør stor tjeneste, og får aldeles intet, så det sker tit, at den hest, der fortjener bedst havren, får mindst deraf«. Underskud på betalingsbalancen kunne man undgå ved at forhøje importtolden på »varer, som i landene kan gøres« samt – meget velkendt – på »stærk drik, tobak og andet sådant«.

En anden løsning på de finansielle problemer kunne være konsumtionskat, dvs. forbrugsafgifter, og dette foreslog Frederik 3. rigsrådet i 1649. Her mødte forslaget dog stærk modstand. Skeel mente, at stænderne var bebyrdet nok i forvejen med skatter, og han var derfor bange for virkningerne af en ny skat. Han troede heller ikke, at adelen ville opgive sin toldfrihed og henviste til adelsens svar fra 1646, hvor et lignende forslag var blevet fremsat: »De ville ikke betage deres børn og efterkommere den frihed, som deres forældre dem har efterladt«. Derfor blev der i 1650 kun gennemført en femårig afgift på øl og brændevin. Adelen og gejstligheden var fritaget for afgiften.

Til trods for disse og andre tiltag, bl.a. salg af krongodset, fortsatte statens finanser med at være dårlige. En opgørelse fra 1656 viste, at der var indtægter for 404.000 rigsdaler, men udgifter for 543.000 rigsdaler og dermed et underskud på 139.000 rigsdaler. Det svækkede statens kreditværdighed og dermed også tilliden til de ansvarlige politikere. I 1654 måtte Skeel således notere i sin dagbog: »Al skylden imputeres [tilskrives] dog rigsrådet, og hverken adel eller uadel skyer for at sige og tale derom«.

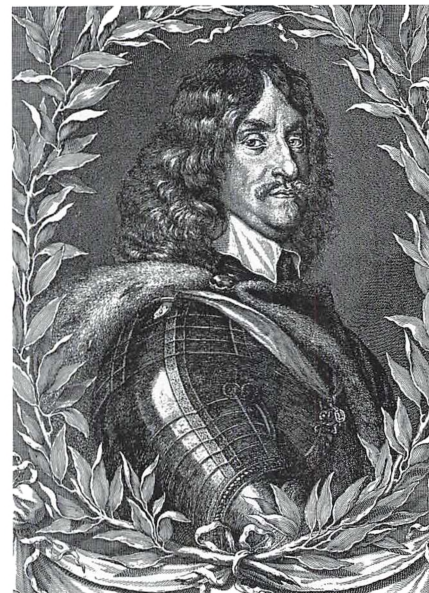
Forskel på herre og knægt

En anden vigtig sag for Skeel var at begrænse »overdådighed«, dvs. luksusforbruget. Det var et emne, der især optog samtidens rigsråd og adel. I 1649 anførte Skeel tre grunde til, at der skulle sættes ind mod luksus. For det første var det »Gud til fortørnelse«, at mennesket tænkte mere på dette end det kommende liv, og Skeel frygtede ligesom mange andre Guds straf pga. menneskets hovmod og frådseri.

For det andet mente Skeel, at der kunne spares mange penge, hvis man begrænsede »de store og overdådige bryllupper, barsler og begravelser, som på andre steder ikke brugeligt er, med dragen og smykken, overflødig sæt og retter til gæstebud og værtskab, som mere til spilde, frådseri og overdådighed end til legemets ophold anrettes«. Derved ville pengene også blive i landet, eftersom de fleste luksusvarer var importvarer.

Endelig skulle sådanne luksuslove opretholde adelsvældens standsforskelle. Problemet for adelen var, at mange borgere, især i København, havde penge nok til at overgå adelen i tøj, bolig, fester m.m., og man kunne »næppelig ... kende en stand eller herre og knægt fra hinanden, hvorved alle stænder ruineres og stor konfusion [forvirring] og ulejlighed forårsages.«

Rigsrådet forsøgte derfor igennem 1650'erne at opbygge et kontrolapparat, der skulle sikre luksuslovenes overholdelse. Og Skeel advarede sin søn Otte, da denne i 1652 begav sig ud på den obligatoriske udlandsrejse. Sønnens ledsager Mikkel Vibe skulle sørge for, at Otte »ikke skulle lære ... ilde at spilde tiden med overdådighed, letfærdighed, drukkenskab eller deslige ondskab.« Desuden skulle

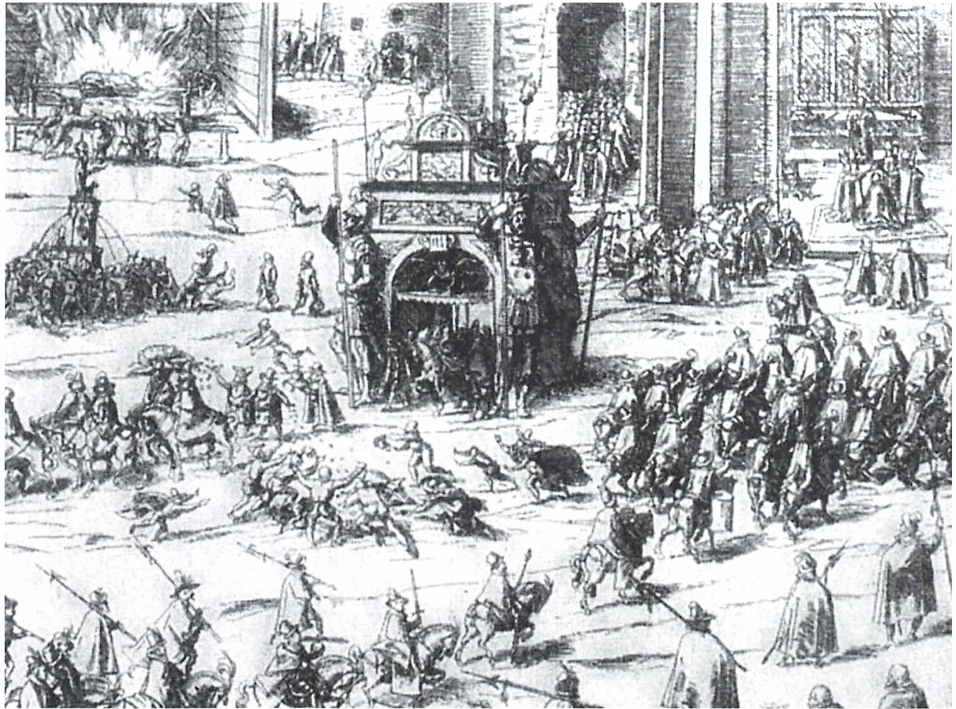
Frederik 3.

Dronning Sofie Amalie.

Der blev brugt meget store summer på ceremonier i kongehuset. Begivenheder som Christian 4.s kroning trak store vekslers på finanserne.

Otte »spare det mest muligt er, thi han må intet mere optage, end hans gods kan indbringe.« Både i statens og den enkelte borgers husholdning var sparsommelighed en dyd!

Reformere for at bevare

Selvom rigsrådets myndighed var blevet udvidet, var selve rigsrådsinstitutionen ikke blevet tilsvarende justeret, og det gav anledning til en række problemer i 1650'erne. Rigsrådets størrelse på 23 medlemmer og det faktum, at rådet kun mødtes et par gange om året, vanskeliggjorde reel indseende med den førte politik og forvaltningsapparatet, som rigsrådet ønskede. Der manglede ganske enkelt regler for rådsarbejdet og en portion »drive« hos rigsråderne. Som Skeel bemærkede i 1656: »Vi går her op og ned med bedrøvelse og med en ond samvittighed, for vi snakker derom og gør intet derved, og det hele land råber på os, og vi gør dog intet derved, så Gud må ikke være iblandt os.«

Enkelte af rigsrådets medlemmer forsøgte at gøre noget ved denne situation, og de foreslog i 1655 oprettelsen af et mindre, permanent rådsudvalg i København. Hvem der tog initiativet er uvist, men man gætter næppe forkert, hvis man peger på Skeel som en af ophavsmændene. Det lille udvalg, der skulle bestå af rigshofmesteren, kansleren og et rådsmedlem fra hver af de fire landsdele, skulle have bemyndigelse til at træffe beslutninger på det samlede råds vegne, når rådet ikke var samlet. Samtidig ville de seks medlemmer nemmere kunne føre tilsyn med kongen og centraladministrationen. Udvalget blev dog ikke til noget, fordi rigsråderne ikke kunne blive enige. Men også fordi forslaget mødte modstand hos kongen, der bestemt ikke ønskede at blive kigget over skuldrene.

Pengemangel

Igennem en årrække havde Frederik 3. ønsket at få revanche for nederlaget til Sverige i Torstensson-fejden 1643-1645, hvor bl.a. Halland var blevet overladt til svenskerne. Rigsrådet var ikke lige så opsatte på revanche som kongen, men gav dog til sidst efter for kongen, og på et stændermøde i februar 1657 bevilgede stænderne penge til oprustning. Da kongen i april bad om rigsrådets samtykke til en angrebskrig, mente Skeel, at det efter alle stændernes ønske og begæring var uomgængeligt at opruste. Men samtidig understregede han, at man skulle have fredsmæglere parat, »thi det er uimodsigeligt, at vi ikke længe kan føre krig, enten det går vel eller ilde af for os, hvilket alt sammen står i Guds hånd«. Som bekendt endte det med et sviende nederlag til Danmark og afståelse af Skåne-landene.

Stænderne havde krævet som en betingelse for at bevilge midler, at to rigsråder skulle administrere pengene, og dette hverv blev overdraget til Skeel og rigsadmiral Ove Giedde. De måtte dog hurtigt sande, at pengene ikke slog til. I et brev til kongen i maj 1657 kunne de to berette, at leverandorerne »os idelig og daglig for penge overløber, hvoraf vi nu herefter få eller fast ingen har at give dem,« hvilket var med til at skabe utilfredshed med rigsrådet. De bad derfor i »al underdanighed,« at Frederik 3. »ville nådigst betænke de bedste midler.« To uger senere indløb kongens svar, at »Hans Majestæt ikke tvivler på, at de tvende tilfornede gode herrer jo som patrioter gør, hvad muligt er, og eftersom de forordnede midler kan tilstrække!«

Efter at krigserklæringen var udstedt den 1. juni 1657, nedsatte rigsrådet på initiativ af Skeel og Giedde et permanent udvalg i København, som bl.a. kom til at bestå af Skeel og Giedde. Udvalget fik fuldmagt til disponere over de bevilgede midler samt myndighed til at bevilge yderligere midler. Arbejdet kom til at hvile på de to ophavsmænd, og det skulle blive et utaknemmeligt hverv, som de påtog sig.

Allerede den 26. juli 1657 måtte Skeel og Giedde bede rigsrådet om midler til krigens fortsættelse, fordi man var »ganske pengeløs«. Igennem resten af 1657 sendte udvalget flere skrivelser til kongen og rigsrådet, hvori man igen og igen bad om penge. Selv rigsråderne måtte lægge penge ud og personligt kautionere for at sikre leverancerne, så krigen kunne fortsættes. I november 1658, under Københavns belejring, kunne Skeel berette for kongen, at »jeg fik nogle penge at låne i denne belejring, ellers havde jeg ikke haft at købe mig brødet for, og har givet mere end halvdelen ud til folkets underholdning, og jeg har ikke haft hjælp af mit gods for så meget som en knappenåls værd, endog jeg havde 9 herresæder, og har nu ikke et gadehus deraf.«

»De fremmede«

Ud over irritationen over, at pengene ikke slog til og deraf følgende utilfredshed hos stænderne, dukkede der også gamle konflikter op, nemlig modstanden mod kongens tyske rådgivere. Frederik 3. havde tilbragt sin ungdom som fyrstebiskop af Bremen og var først i 1647 blev dansk tronfølger. Tilmed var hans dronning Sofie Amalie tysk fyrstedatter, og derfor var hoffet i Frederik 3.s tid meget tysk påvirket. Kongen tog sine tyske rådgivere Theodor Lente og Christoffer Gabel med til Danmark, og de kom til at udgøre en inderkreds omkring kongen, hvor alle de afgørende beslutninger blev taget. Senere kom inderkredsen også til at omfatte generaløjntant Hans Schack og feltmarskal Ernst Albrecht von Eberstein.

Danmark rustede sig i 1657 til endnu en krig med Sverige.

Frederik 3. omgav sig med en lille, men magtfuld omgangskreds. Til denne hørte generallojtnant Hans Schack, der her ses til venstre for kongen.

I kølvandet på det nye kongepar fulgte også en række tyske adelsmænd, der gik i dansk tjeneste, bl.a. som officerer og hofembedsmænd. På kongens anmodning og med rigsrådets samtykke fik 13 tyske adelsfolk dansk indfødsret. Til sammenligning kan det anføres, at i Christian 4.s 60-årige regeringsperiode blev ni udenlandske adelige danske statsborgere. Selvom rigsrådet godkendte disse indfødsretsbevilinger, var det ikke uden en vis irritation. I 1651 ville kongen gerne tildele de to hoffolk, Hugo Lützwow og Philip Joachim von Barstorff, dansk indfødsret. Skeel (og vel også resten af rigsrådet) var ikke særlig glad for denne udvikling, »efterdi de danske ved sådant undertrykkes, og det ville blive alt for gement, at enhver, som lyster, skulle nyde danske adelsfrihed, med len og andre beneficia [begunstigelser], hvilket de danske afgår.«

Samme holdning havde også den menige adel, som i 1654 krævede, at der skulle sættes stop for den automatiske uddeling af indfødsret til indvandrede adelsfolk, »efterdi sådant iblandt den gode, gamle velfortjente adelsstand i længden stor konfusion [forvirring] ville forårsage.« Desuden ankede adelen over, at lenene, der var en god indtægtskilde for adelen, blev givet til udlændinge, »der de dog riget fast ringe tjeneste bevist har.« Ser man på indehaverne af hovedlenene pr. 1. januar 1654, så var kun otte ud af 62 hovedlen besat med indvandrede tyske adelsfolk. Men i en tid, hvor der var skærpet konkurrence om de givtige lensmandsposter, ønskede den danske adel bestemt ikke udenlandske konkurrenter. Danske len skulle kun uddeles til danske adelige, og man henviste til bestemmelser i Frederik 3.s håndfæstning. I øvrigt fik Barstorff samme år Ålholm Slot i forlening, og to år senere blev Lützwow lensmand på Antvorskov og Korsør.

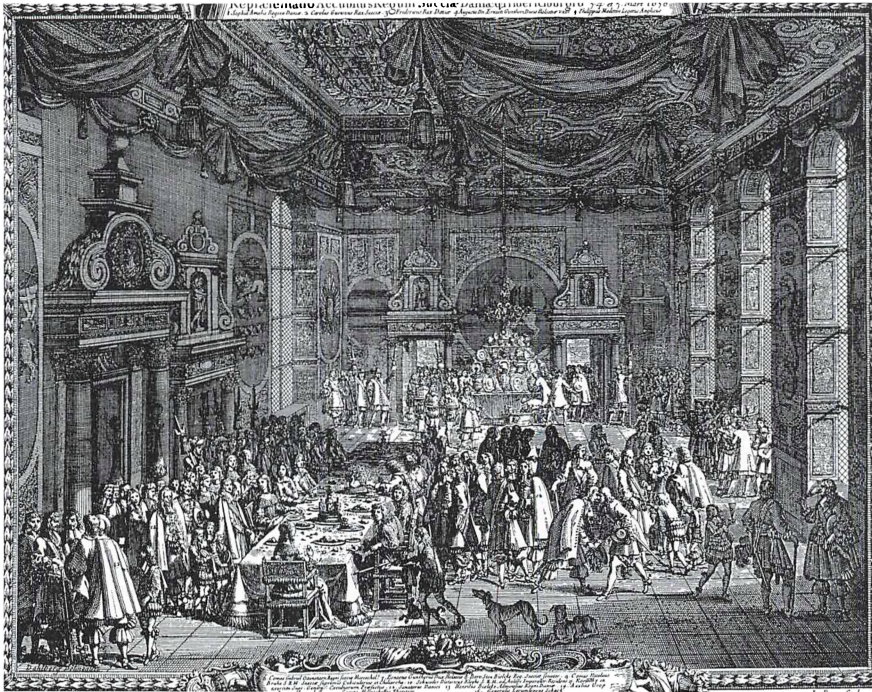
Frederik 3. var from og god nok

I rigsrådet tiltog irritationen over at være tilsidesat til fordel for kongens tyske rådgivere, og dette forstærkedes af, at rigsrådet stort set ikke blev taget med på råd under den 1. Svenskekrig 1657-1658. I oktober 1658 udtalte rigsrådet et stærkt ønske om, »at Hans Majestæt os ville betro i de sager, som riget vedkommer, at vi ikke af fremmede ganske skulle dependere [være afhængige], og de skulle råde over os, mens at vores stat måtte regeres efter gammel brug.« Altså hvor rigsrådet havde den afgørende indflydelse på regeringen. Fortsatte kongen med at lade sig råde af »de fremmede«, ville det bringe »Kgl. Majestæt og alle undersåtterne om deres velstand, eftersom de er uerfarne i vores lands love og kender hverken landenes eller undersåtternes tilstand«, som rigsråd Gunde Rosenkrantz udtrykte det i en større betænkning. Fejlen var ifølge Skeel dog ikke kongens, men rådgivernes: »thi herren er from og god nok og så gerne sine landes og undersåtters forbedring, mens de [fremmede] forvilder og forfører ham.«

Skarp i pennen til det sidste

Skeel havde lidt af dårligt helbred i flere år, bl.a. skørbug, og i maj 1658 fik han »heftig katar på brystet«. Han kom sig dog noget, men i september vendte katoren tilbage, og han blev mere og mere svagelig. Den 6. november var Skeel til sit sidste rigsrådsmøde med kongen, hvor han belærte Frederik 3. om, at kongen skulle anstrenge sig mere for at skaffe penge til veje, og at det var nødvendigt at pantsætte »alt det, der begæres og vel kært er«. Dagen derpå tog Skeel afsked med sine kollegaer, idet han vidste, hvor det stundede hen: »Jeg venter snart

at stå for min Gud, Han tage så sandt imod min sjæl, som jeg har ment mit fædreland det vel.«

Det dårlige helbred forhindrede dog ikke Skeel i at sende to opråb, et til rigsrådskollegaerne den 24. oktober 1658 og et til kongen den 27. februar 1659, om at gøre noget ved landets fortvivlede situation. I sædvanlig stil formanede Skeel kollegaerne om alvorligt at påminde kongen om dennes pligter som dansk konge. I brevet til Frederik 3. holdt Skeel kongen fast på hans håndfæstning og krævede, at man vendte tilbage til sædvanlig praksis med et fuldtalligt rigsråd, der blev taget med på råd, for »dersom her ikke sker en fuldkommen reformation i alting, da står Eders Majestæt og landet ikke til at hjælpe.«

En måned senere, den 30. marts 1659, »der klokken havde slaget et kvarter til et eftermiddag, hensov [han] udi sin kære søns ... Otte Skeels ... og ... magister Michaels deres nærværelse, efter at han i 56 år, 8 måneder og 3 dage i denne urolige verden tugtelig, retfærdig og gudfrygtig havde levet.«

*Leon Jespersen og Christian Larsen
er arkivarer i Rigsarkivet*

Litteratur

Christen Skeels dagbog befinder sig i hans privatarkiv i Rigsarkivet. Dagbogen er under udgivelse af forfatterne i form af bogen: »Som jeg har ment mit fædreland det vel... Rigsråd Christen Skeels politiske optegnelser 1649-59«, der udkommer hos Kildeskriftselskabet.

Fredden i Roskilde i 1658 blev markeret med en storstilet banket for Karl. 10. Gustav på Frederiksborg Slot.

I NÆSTE NUMMER:

Danmarks første møder med Japan

Japan kan i dag synes os fjernt på trods af moderne transportmuligheder. I sejlskibenes tid var landet endnu fjernere og i visse perioder helt lukket for Danmark og alle andre stater end Holland. Lektor Yoichi Nagashima fra Københavns Universitet beskriver i artiklen de første danske forsøg på at opnå kontakt i 1600-tallet med det fjerne rige. Kontakt opnåede Danmark reelt først med Japan i anden halvdel af 1800-tallet. Begge disse første kontakter beskrives medlevende og spændende ud fra bl.a. Edouard Suensons beretninger, der var den første og eneste dansker der mødte en Shogun.

Frie kvinder og slaver i Vestindien

På de Dansk Vestindiske Øer var befolkningen meget sammensat. Øverst var de hvide mandlige slaveejere og nederst de sorte slaver. Imidlertid var forholdene ikke altid lige klare, der fandtes fx frie sorte slaveejere, der fandtes meget fattige hvide kvinder, der fandtes mulatter. I dette ikke helt let gennemskuelige samfund kunne sorte slaver nogle gange spille på disse forskelle for at fremme deres egen sag. I 1821 kom en sag for politiretten. Det drejede sig om et opgør mellem en række slaver og deres forvalters kvinde, mulatten Nancy Rollin. Slaverne ville gerne af med hende, og de brugte forskellige metoder over for politiet for at komme af med hende. Ph.d. stipendiat Gunvor Simonsen har fundet sagen frem og bruger den til at fortælle om forholdene i Dansk Vestindien.

Åbningstider på Statens Arkivers læsesale

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagslukket fra 2. maj til 31. august.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

FRA ARKIVETS GEMMER

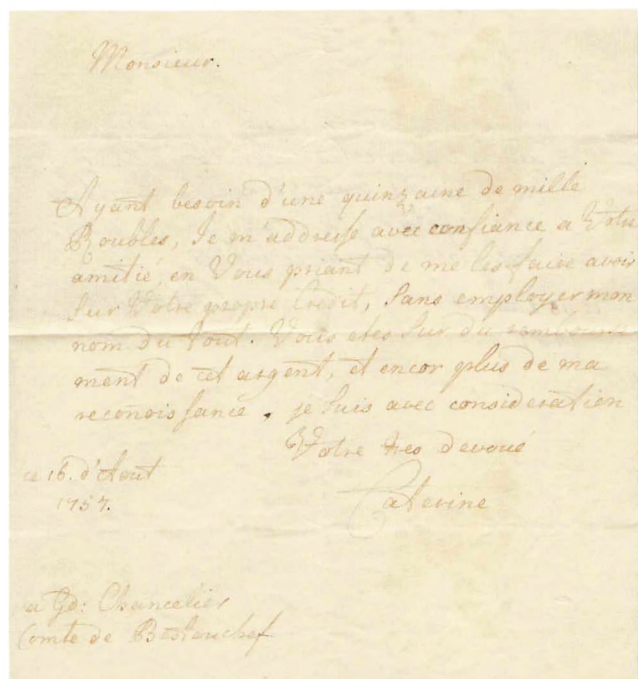
Gave eller bestikkelse?

LARS B. STRUWE, ARKIVAR, RIGSARKIVET

Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm skal inden for de næste år have bygget nye magasiner. I den forbindelse er man i gang med et projekt, der skal sikre, at arkivalierne kan flyttes, og at de efterfølgende kan genfindes. Projektet hedder i daglig tale SPE-projektet. SPE står for stregkodning, pakning og etikettering.

I 2004 vil bagsiden på *Siden Saxo* omhandle arkivalier fra Statens Arkiver, primært i sammenhæng med arbejdet i SPE-projektet, som løbende åbner alle 200 kilometer arkivpakker. Dette gør, at vi på arkiverne støder på en masse gode historier om ting, vi ikke vidste, vi havde, eller ting, der har været glemt i lang tid.

Vi starter i Tyske Kancellis Udenrigske Afdeling, som svarer til vore dages Udenrigsministerium. I et beskedent brev ligger denne lille seddel (billedet). På forsiden anmoder en kvinde ved navn Caterine om at låne »... *d'une quinzaine de mille Roubles*...« (15.000 rubler), svarende til ½ års forbrug ved det russiske hof. På bagsiden takker hun for lånet. Kvinden er Katharina den Store af Rusland (1729-1796). Hun låner principielt pengene af den russiske storkansler, men noten er, da den findes i de danske arkiver, et bevis på, at Danmark lånte penge via Storkansleren – eller rettere bestak – Katharina. Danmark søgte på denne måde at

TKUA, *Topografisk henlagte sager, Rusland, Gesandtskabsrelationer*, 1761 pk. nr. 73-77

få Katharina til at påvirke sin mand, den kommende Zar, til at behandle Danmark godt. Dette var helt almindeligt i 1700-tallet, hvor man via gaver, lån eller direkte bestikkelser søgte at få indflydelse på fremmede magter. Også en del danskere fik disse gaver, fx er en del af interiøret på i Christian 7.s Palæ på Amalienborg gaver fra Frankrig til den danske hofmarskal Adam Gottlob Moltke (1710-1792).